

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

3/2010

číslo 95

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA.....	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
KONCEPCE SVĚTOVÝCH SYSTÉMŮ – INSPIRACE NEJEN PRO SOCIOLOGY (PAVEL SIRŮČEK)	3
O jakou inovační vlnu jde dnes? (Radim Valenčík)	22
K OTÁZCE ŽIVOTA A SMRTI - MODEL LIDSKÉHO BYTÍ (MILOŠ ŽÁDNÍK)	23
3. CO NOVÉHO V TEORII REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ	26
TEORIE REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ A DEŠIFROVÁNÍ HER, KTERÉ SE HRAJÍ (RADIM VALENČÍK A KOL.)	26
TEORIE REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ A VEŘEJNÉ POLITIKY (RADIM VALENČÍK)	29
MODEL VYJEDNÁVÁNÍ A FORMULOVÁNÍ HYPOTÉZY (RADIM VALENČÍK)	32
MODEL RACIONALITA A IRACIONALITA VE VĚDÁCH O SPOLEČNOSTI (RADIM VALENČÍK).....	33

MARATHON

**Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>**

Vydává:

**Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON**

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

**Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz**

Redakce a administrace:

**Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz**

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 3/2010. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (3/2010) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. července 2010.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R. Valenčík).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Teorie redistribučních systémů (vedený pod číslem 402/09/0086).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Jak jsme uvedli již v minulém čísle, blíží se vydání **100.** (!) čísla našeho časopisu. Podle propočtu by se mělo současně jednat o první číslo roku 2011, které bude vydáno 15. ledna 2011 a jehož uzávěrka bude měsíc před tím, tj. 15. prosince 2010. Jako vhodné téma se nám zdá **Sebereflexe naší společenské reality** v několika aspektech – z hlediska civilizace (kam jsme došlo a co dál), z hlediska smyslu, z hlediska toho, o co jde apod. Uvítáme příspěvky na dané téma, které vždy v úvodní poznámce stručně představíme (formou prezentace hlavní myšlenky) a pak nejlepší z nich do kulatého čísla zařadíme, ostatní, které projdou recenzním řízením) budeme publikovat průběžně v dalších číslech.

Hlavním příspěvkem tohoto čísla je materiál P. Sirůčka. Jedná se o rozbor monografie S. Holubce Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie, který nejen svým rozsahem, ale i hloubkou analýzy má charakter pojednání a proto jej zařazujeme jako první materiál.

Přinášíme rovněž některé nové teoretické výboje z oblasti teorie redistribučních systémů. Jsou různého druhu. Upozorňujeme zejména na krátký příspěvek Model vyjednávání a formulování hypotézy. Zde si každý může vyzkoušet svou matematickou zdatnost.

2. Hlavní materiály

Koncepce světových systémů – inspirace nejen pro sociology

Pavel Sirůček

Poznámka editora: Materiál P. Sirůčka je rozbořem monografie S. Holubce Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie (Praha, SLON 2009. 206 s. ISBN 978-80-7419-014-8). Nejen svým rozsahem, ale i hloubkou analýzy má charakter pojednání a proto jej zařazujeme jako první materiál.

„Podle Wallersteina se světová ekonomika vyvíjí v cyklech ...“ (s. 30 publikace S. Holuba)

„Trvalým rysem vývoje světové ekonomiky je, že má tendenci zvětšovat ekonomické a sociální rozdíly mezi jednotlivými oblastmi“ (s. 35 rec. publ., cit. dle Wallerstein, I. M.: *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York, Academic Press 1974, s. 350)

„... v rámci kapitalistické světové ekonomiky je iluzorní představa pozvolného vyrovnávání hospodářské úrovně všech oblastí světa ... Obecná tendence je ... nezvratná: kapitalistický systém vede k polarizaci“ (s. 82 publikace S. Holuba)

Holubcův pohled na sociologii světových systémů

Sociologické nakladatelství, v edici Studie, uvedlo na český knižní trh publikaci Stanislava Holubce *Sociologie světových systémů* s podtitulem *Hegemonie, centra, periferie*. Interdisciplinárně laděný text má nejbližší zřejmý k oblasti historické sociologie. Studie fundovaně představuje tzv. teorie světového systému, jejichž optikou nahlíží na vznik kapitalismu v Evropě 16. století a následný vývoj kapitalistického systému. „Tyto teorie vidí moderní svět jako celek propojený mocenskými a ekonomickými vztahy, vyznačující se hlubokými nerovnostmi a naplněný obtížně řešitelnými rozpory“ (s. 4 přebalu).

Práce sestává ze tří hlavních částí, členěných do 13 strukturovaných kapitol. Na konci obsahuje nezbytné náležitosti, v podobě příloh, seznamu literatury a jmenného rejstříku. Autorem je mladý, ale již známý a psavý, sociolog a historik S. Holubec. Studoval na několika školách, působil na UK a vyučuje nyní na Západočeské univerzitě. Zabývá se, mimo světových systémů, sociálními hnutími či dějinami každodennosti.¹ Publikoval řadu textů v časopisech a sbornících. Je též známý vystoupeními v rámci Klubu společenských věd aj.

První část publikace přináší bližší seznámení s teorií světových systémů, v českém prostředí nepříliš známou. Představuje především klíčového autora těchto koncepcí - I. M. Wallersteina. Druhá část textu aplikuje uvedené koncepce na vývoj a současné postavení jednotlivých světadílů. Zkoumá středověkou evropskou předehru, shrnuje fáze vývoje, resp. dynamiku, strukturu a perspektivy moderního kapitalistického světového systému. Včetně pohledů do neevropského světa i do českých zemí. Třetí oddíl knihy se zaměřuje na kritiku teorií světového systému, resp. na vztah k marxismu, který zřejmě reprezentuje jejich klíčový myšlenkový zdroj. Autor koncepce řadí do kontextu vývoje neomarxistického myšlení. Důraz je kladen na příspěvky Ch. Chase-Dunna a A. G. Franka i na Wallersteinův myšlenkový posun od 90. let. V publikaci jsou formou exkurzů naznačeny i další aplikace teorií světového systému. S využitím pro vysvětlení velmi rozdílných fenoménů typu např. zavádění světových časových pásem, vzniku českého státu v 10. století či pádu sovětského bloku po roce 1989.

Světosystémový přístup podle Wallersteina

¹ Viz např. studie Holubec, S.: *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době* (Plzeň, Vydavatelství Západočeské univerzity 2010). Dle anotace autor na 329 s. přibližuje sociální existenci a každodennost pražského dělnictva v době mezi světovými válkami. Věnuje se dělnickým rodinám, problematice zdraví a sexuality, bydlení, kulturním praktikám, politické existenci a vzdělávání. Text využívá dobových archivních pramenů, zdrojem informací jsou i kvalitativní sociologická šetření pamětníků. Dále jsou to analýzy statistických dat, dobových periodik a sekundární literatury. Vedle sociálních rozdílů publikace zdůrazňuje vliv rozdílů mezi generacemi a pohlavími na každodennost pražských dělníků (pozn. PS).

Úvodem příčiny popularity světosystémového vidění S. Holubec nastiňuje v kontextu dlouhého „*dialogu sociologie s historií*“. Konceptce má nastolovat nové otázky a otevírat - pro sociální vědy - nové otázky. Přístup reflektuje propojenost současného světa a překonává dnes již úzký rámec společnosti vymezené národním státem. „*Podle Wallersteina a dalších je svět propojený víc, než se zdá, a tato skutečnost je výsledkem několik staletí trvajících historického procesu*“ (s. 11). Světosystémový přístup opouští „*stát jako jednotku analýzy a na jeho místo dosadil ekonomickými a mocenskými vazbami propojené větší územní celky*“ (s. 11 - 12). A neignoruje přitom historický a geografický rozměr, ani mnohdy nezakrývá neřešitelné rozpory kapitalismu. „*... a za svůj rámec si zvolil dobu přibližně od roku 1500 do současnosti*“ (s. 12). Má umožnit vysvětlení celé řady velmi rozmanitých fenoménů dneška i včerejška. Je též určitou alternativou k (neo) liberálním ideologiím soudobého kapitalismu a v neposlední řadě reprezentuje i jeden ze zdrojů kritické reflexe historie a současnosti civilizačního okruhu, kam jsme i my byli po roce 1989 vřazeni.

Popularita této sociologické konceptce počátkem 80. let rychle překračuje hranice USA a přístup nakonec překonává i krizové období na konci 80. let po „*nástupu ideologické hegemonie neoliberalismu, postmodernismu a kolapsu sovětského bloku ...*“ (s. 13). Přístup světových systémů nezaniká a „*od konce 90. let zažívá naopak jistou renesanci*“ (dtto). Zájem o něj projevuje též např. Východní Asie. K popularitě výrazně přispívá vyčerpání neoliberalismu i postmodernismu. Impulsem pro rozkvet koncepcí se staly také četné kritické diskuze o probíhajících procesech soudobé globalizace od druhé poloviny 90. let. Světosystémové konceptce taktéž zevrubně analyzují kapitalistický systém a vymykají se tak jiným soudobým sociologickým výzkumům, které otázky kapitalismu obvykle nepovažují za ústřední. Autor zde konstatuje: „*Zdá se, jakoby sociologové vyklidili pole ekonomům*“ (s. 14).

Wallerstein a jeho pokračovatelé přitom (podle Holubce samozřejmě) „*vycházejí z marxistického přesvědčení, že kapitalismus v sobě obsahuje hluboké rozpory, které nejsou v jeho rámci řešitelné*“ (tamtéž). Popírají ideologické konstrukce založené na tezi, že „*každý svého štěstí strůjcem*“. „*Naopak teorie světového systému ukazují, že v dějinách moderního kapitalismu je často zlepšení pro jedny zapláceno zhoršením pro druhé a zbohatnutí jednoho zchudnutím druhého. Podle nich toto neplatí jen v rámci jednotlivých společností, ale především celosvětově. Vinu za bídu dnešního světa nese podle Wallersteina především evropský kulturní okruh*“ (s. 14 - 15).

V prvních, stručných, kapitolách se publikace zabývá vznikem koncepcí, sociálními a světovými systémy, vznikem a charakteristikou moderního světového systému a jeho vývojovou dynamikou. **Kapitola první** „*Vznik teorií světových systémů*“ telegraficky seznamuje s vkladem I. M. Wallersteina, A. G. Franka a Ch. Chase-Dunna - coby hlavních představitelů těchto koncepcí. Pozornost je soustředěna především (a v úvodních kapitolách fakticky výhradně) na klíčového autora v osobě Wallersteina. Vznik světosystémové teorie je zasazen do kontextu vývoje a problémů tzv. globálního myšlení, včetně řady inspirací ze strany marxisticky, resp. tzv. marxisticky či levicově orientovaných koncepcí. Samotný Wallerstein (např. *The Modern World-System I.* z roku 1974 aj.) uvádí inspirace též školou F. Braudela, přístupy stále plně nedoceneného sovětského ekonomu N. D. Kondratěva², polského pozapomenutého historika M. Malowista či dále též dílem K. Polanyiho.

Dva druhy sociálních systémů (tzv. small systems a světové systémy), a další základní Wallersteinovy pojmy, představuje **kapitola druhá** „*Sociální a světové systémy*“. Mezi small systems řadí relativně malé a vysoce autonomní ekonomiky (izolované vesnice mladší doby kamenné či státy rané civilizace). Světovým systémem je území propojené ekonomickými vazbami s danou strukturou a funkcemi. Vedle definice (viz s. 22) je zde obsaženo též jeho rozlišení dvou typů světových systémů: světové ekonomiky (world-economy) a světového impéria (world-empires). K hlavním rysům impérií náleží politická centralizace a první z nich se objevila již před 5 000 lety. Světová ekonomika však, podle Wallersteina, existovala v dějinách pouze jedna. A tuto nazývá evropskou světovou ekonomikou (European world-economy), nebo též moderním světovým systémem (modern world-system). Objevuje se na přelomu 15. a 16. století a trvá dodnes. Zásadní však přitom je, že pojem evropská světová ekonomika u Wallersteina splývá s kapitalismem. Wallerstein hovořil též „*o druhé možné variantě světové ekonomiky, což by podle něj byla socialistická světová vláda*“ (s. 23). Text naznačuje i vývoj Wallersteinových myšlenek a komparuje jeho ranější a následné příspěvky.

Kapitola třetí nese pojmenování „*Vznik a charakteristika moderního světového systému*“. Opět ve Wallersteinově duchu konstatuje, že kapitalistický světový systém vzniká v Evropě po roce 1450, „*kdy především díky rozvoji dálkového obchodu dosáhla hospodářská integrace takového stupně, že se vytvořil ekonomický celek nové kvality*“ (s. 25). Podle Wallersteina nevzniká kapitalismus díky protestantské etice (jako u M. Webera), ani díky prvotní akumulaci kapitálu (u K. H. Marxe), ale roli zde hrají další faktory. A to dálkový obchod a směna zboží mezi regiony a vytvoření sociální skupiny kupců, bankéřů a vlastníků manufaktur ve

² Nejen v Holubcově práci (a zřejmě i v textech Wallersteina) chybí detailnější vazba na koncept dlouhých vln, resp. dlouhodobých ekonomických a sociálně-ekonomických cyklů. Teorie světového systému přitom v zásadě neodporují mnohým závěrům, ani predikcím konceptce tzv. inovačních dlouhých K-vln. Tyto staví zejména na vkladu N. D. Kondratěva a na inovační logice podle J. A. Schumpetera aj. A mohou být interpretovány též jako kvalitativní fenomén v duchu dialektiky vývoje výrobních sil a výrobních vztahů. Řada příspěvků na toto téma byla publikována též na stránkách *Marathonu* - sr. *Marathon*, 2007/3, 2007/4, 2007/5 či 2008/2 aj. (pozn. PS).

velkých městech. Moderní světový systém je vytvářen vlivem krize feudální ekonomiky ve spojení s dalšími důležitými předpoklady (zámořské objevy, rozvoj metod kontroly pracovní síly pro různé produkty a různé zóny a vytvoření relativně silné státní mašinérie v zemi jádra). V dalších pracích Wallerstein dodává, že v době krize feudalismu tu nebyli žádní nájezdníci, kteří by evropský prostor dobyli. Již ve středověku existovaly světové ekonomiky v oblasti Benátek a Flander, které se na konci 15. století integrují. Nově vzniklý celek tvoří západní, jižní a středovýchodní Evropa a dochází zde k nerovné dělbě práce mezi regiony. Přitom jsou vytvářeny tři základní zóny systému: jádra, periferie a semiperiferie. „*Jestliže jádro hraje roli vykořisťovatele a periferie roli vykořisťovaného, semiperiferie hraje roli střední třídy*“ (s. 26). Jednotlivé části jsou dále blížeji charakterizovány (viz s. 26 - 27).

„*Dynamika moderního světového systému*“ je název i předmět **kapitoly čtvrté**. Vedle výše naznačené struktury věnuje publikace pozornost vývojové dynamice světového systému. K základním dynamikám Wallerstein řadí tendence, že: 1) systém se rozpíná, 2) se prohlubují vazby v jeho rámci, 3) se světová ekonomika vyvíjí cyklicky³, 4) přítomnost jednotlivých zemí v daných třech kategoriích moderního světového systému není neměnná, 5) politickou nadstavbou fungování světového systému jsou velmoci, které v něm dominují a 6) dochází k neustálé polarizaci světového systému. Dynamiky působí simultánně a vzájemně se ovlivňují. Ve fázi expanze Kondratěvova cyklu se vazby prohlubují, ve druhé fázi stagnují atd. Text tendence ilustruje a kriticky analyzuje. A to, nejen zde, za pomoci řady odkazů a poznámek.

Podrobněji se autor věnuje především páté dynamice. Wallerstein a Chase-Dunn přitom spatřují v dějinách pouze tři hegemonie: nizozemskou v 16. století, britskou v 19. století a americkou ve 20. století (blíže s. 31 - 32). A byly učiněny tři pokusy transformovat světový systém do podoby světového impéria: habsburské impérium v 16. století, Napoleonova Francie a vilémovské a nacistické Německo. Hegemoni se sice objevují stále, ale žádná transformace na jedno světové impérium úspěšná nebyla. Podle Wallersteina to neodpovídalo „*zájmům kapitálu, který právě potřebuje pro své fungování mezistátní systém ...*“ (s. 32). Následně jsou rekapitulovány znaky státu usilujícího o pozici hegemonu i důvody velmocenských úpadků. Někteří autoři přitom tvrdí, že velmoc obvykle začne upadat už v okamžiku, kdy se stane hegemonem. U šesté tendence jsou připomínány způsoby stálého přesunu bohatství mezi centrem a periferií po dobu existence světového systému: tzv. osová dělba práce (nerovná směna, při níž je výroba v jádru obvykle založena spíše na kvazimonopolech, zatímco na periferii více na konkurenci atd. - sr. s. 35) a cesta drancování.

Proč (a kdy) právě Evropa?

Druhá část publikace aplikuje koncepcce světových systémů na vývoj a současné postavení jednotlivých světadílů. Zkoumá středověkou předeheru, shrnuje fáze vývoje (1450-1640, 1640-1760, 1760-1914, od roku 1917), resp. dynamiku, strukturu a perspektivy moderního světového systému. Včetně náhledů do neevropského prostředí i do českých zemí.

Než autor přikročí k problematice vývoje moderního světového systému pokouší se zodpovědět otázku, proč se tento objevil právě v Evropě. Odpovědí je věnována **kapitola pátá** „*Středověká předehra*“. Kolem roku 1000 mnoho nenasvědčovalo, že v rámci různých kulturních okruhů tehdejšího světa se právě Evropa brzy stane jeho nejrozvinutější částí. Působí historické příčiny (kolaps římské říše) i vnitřní problémy při utváření středověké evropské společnosti (státní a církevní rozdrobenost, úbytek populace). Svou roli hrají i útoky nájezdníků na severu, jihu, východě i západě (a s nimi spojený civilizační regres křesťanského okruhu). Islámský svět s arabskou kulturou a vědou i Čína byly v lecčem napřed. Hospodářskou úroveň tehdejší Evropy je demonstrován na srovnání rozlohy evropských a arabských měst v 10. století. Co tedy rozhodlo, že se Evropa stala hegemonem celého světa?

Na otázku, proč k tomu došlo práce kriticky rekapituluje čtyři odpovědi. Marxistickou, která zdůrazňuje, že v Evropě došlo k vytvoření feudální společensko-ekonomické formace dříve než jinde (včetně feudálních společenských vztahů založených na vlastnictví půdy třídou feudálů). Z pozic teorie státu, kdy státní systém zde vykazoval řadu odlišných rysů od ostatních civilizací a byl významnou pobídkou ekonomického a kulturního růstu (se základním rysem v podobě decentralizace moci s různými projevy, včetně např. více papežů).

³ Podle Wallersteina existují dva druhy cyklů: 40 - 60ti leté Kondratěvovy vlny (se dvěma fázemi: A - růstu a B-stagnace) a tzv. logistiky. Tyto jsou ekonomické cykly (též jakési dlouhé vlny, ale komplexnější a delší než Kondratěvovy), ve kterých se vyvíjejí ceny zboží ve světové ekonomice. Mezi fázemi expanze a stagnace se nachází fáze přechodová. Ve starších pracích Wallerstein logistiky vztahuje pouze k období 1450-1800, později snad připouští, že mohou pokračovat i do dalších století. Holubec připomíná, že tyto cykly nehrají v koncepci významnější úlohu i to, že Wallerstein ani nikde nepodává jejich přesnější definici. A v řadě textů (i pozdějších) je vůbec nezmiňuje (blíže s. 30). Tyto úvahy, včetně eventuálního propojení s konceptem „inovačních“ dlouhých vln (v duchu N. D. Kondratěva a především J. A. Schumpetera a jeho pokračovatelů, v čele s F. Valentou), resp. dalších sociálně-ekonomických cyklů (či vln), by stály za mnohem preciznější rozpracování. Logika inovačních dlouhých K-vln bývá ovšem vztahována až k industriální éře, tedy od vytvoření materiálně-technické základny kapitalismu. Existuje však řada koncepcí vln zemědělských, cyklů válečných, třídních bojů atd. (pozn. PS).

Dále ekologicko-geografickou odpověď, se šesti zásadními výhodami Evropy (součást euroasijského kontinentu s největším množstvím druhů domestikovaných zvířat a plodin, rozeklané pobřeží umožňující rozvoj obchodu, rozmanitý geografický charakter vnitrozemí chránící před nájezdnicí a neumožňující vytvoření centralizované státní struktury, mírné klima umožňující rozvoj zemědělství, další relativně snadno dostupné kontinenty v čele s Amerikou, bohaté přírodní zdroje, kdy především uhlí rozhodlo o počátku průmyslové revoluce). Poslední skupinou jsou kulturně orientované teorie. Reprezentantem je známá koncepce M. Webera o roli protestantské etiky na vznik kapitalismu (a jeho pokračovatele R. K. Mertona aj.). A též teorie W. Sombarta o vlivu renesance a židovství na vznik kapitalismu. Základem je zde představa zásadního vlivu kultury, náboženství a idejí na ekonomiku. Se zdůrazňováním role křesťanství pro rozvoj středověké evropské kultury a ekonomiky.

Text každou skupinu příčin ilustruje a hledá i kritické protiargumenty. K první uvádí dobovou situaci v Číně a připomíná, že kapitalismus možná nemusí vznikat jen z feudálních kořenů evropského typu. U druhé klade otázku, čeho byl rozdrobený charakter Evropy vlastně důsledkem a zda dělba moci a svoboda člověka v Evropě není příliš přeceňována (a jinde nedoceňována). U třetí cituje F. Braudela, který připomíná opomíjení lidského faktoru a přeceňování přírodních faktorů. Uvádí též slabiny koncepce Webera. Holubec konstatuje, že Wallerstein a následovníci (obdobně jako francouzská škola Annales) se pohybuje „*kdesi mezi marxistickým a geografickým vysvětlením, ale neignorují ani roli státu. Naopak jsou skeptičtí k vysvětlení pomocí náboženství nebo dalších myšlenkových systémů*“ (s. 46).

U otázky, kdy bylo rozhodnuto, že se Evropa stane hegemonem světového systému uvádí dvě extrémní odpovědi. Podle jedné (např. geografické) o tom bylo rozhodnuto již na počátku dějin. A i přes dílčí krize a období zaostávání Evropy „*se vždy znovu a znovu ukazovala její převaha*“ (s. 46). Jiní argumentují, že se o tom rozhodlo až poměrně nedávno - např. mezi Čínou a Evropou na konci 18. století. Mezi krajními póly se pohybují názory Marxe o rozhodujícím významu vzniku kapitalismu v 16. století (kdy počátky kapitalistické výroby klade již do Itálie 13. století). Dle Webera rozhodlo více událostí (vznik křesťanství a poté jeho protestantské formy v 16. století, byrokratický stát, občanská práva člověka a předvídatelné právo). Jejich vznik klade do pozdního středověku a raného novověku.

„*Wallerstein se nachází také kdesi ve středu. Podle něj bylo rozhodnuto na konci 15. století, kdy vzniká moderní světový systém. Na rozdíl od Marxe nevidí ve vytvoření feudalismu po pádu římské říše tak významnou událost a domnívá se, že kumulace některých událostí a absence jiných mezi 13. až 15. stoletím rozhodly v Evropě o přechodu ke kapitalismu*“ (s. 46).

Vývoj moderního světového systému

Wallersteinovu rozlišení tří fází vývoje světového systému je věnována rozsáhlejší **kapitola šestá** („*Fáze vývoje moderního světového systému*“). První fáze je datovaná mezi lety 1450 - 1640 a „*je charakterizována odpoutáváním od zbytků feudalismu*“ (s. 47). Úvodní subkapitola charakterizuje jádro moderního světového systému v době jeho objevení se v 16. století v podobě severozápadní Evropy. Východní Evropa (bez Ruska) spolu se španělskými koloniemi v Latinské Americe byly periferií. A křesťanské Středomoří semiperiferií. Systém byl zpočátku dynamický a postavení států nebylo stabilní. „*Krátkodobý rychlý vzestup a pád zažily Španělsko a Portugalsko, pomalý, ale zato dlouhodobý vzestup zažily Nizozemí a Anglie, dlouhodobě stagnovalo Polsko a upadaly Benátky*“ (s. 48). Uváděny jsou historické reálie, včetně např. mocenských Evropských koalic ve třech částech systému v 16. století (viz s. 54).

Druhá fáze zahrnuje období 1640 - 1760 a vyznačuje se „*konsolidací systému a zničením všech systémů alternativních*“ (s. 47). Obdobně jako u první fáze šlo o období pouze velmi pomalého ekonomického růstu. Další subkapitola naznačuje v uvedené etapě pouze malou geografickou expanzi světového systému a průměrné technické inovace. Wallerstein dokonce hovoří o „*recesi*“ či „*období pomalého růstu*“ (viz s. 55). Na jejím počátku se systém nacházel ve fázi B (tedy stagnační) Kondratěvova cyklu⁴, kde je zpomalení růstu charakteristické. V této době dochází k prosazování politiky merkantilismu s částečnou izolací a ústupem ze světového obchodu. Pro vědu je charakteristická menší míra inovace a „*v ideových směrech se prosazují iracionální a mystické proudy jako baroko nebo pietismus*“ (s. 55). Do světového systému bylo integrováno evropské Rusko a Osmanská říše a osídleno severoamerické pobřeží. Obě Ameriky byly stále periferií a Asie a Afrika zůstávaly mimo.

⁴ Wallerstein (i Holubec) kategorii Kondratěvových cyklů pojímá odlišně od přístupu naznačeném v pozn. 1 a 2. Neexistují jednotná vymezení K-cyklů (resp. někdy vln), resp. dlouhodobých ekonomických aj. cyklů. Problémy se netýkají pouze terminologie. Samotný N. D. Kondratěv píše o „*velkých cyklech konjunktury*“ v kontextu své teorie dynamiky. A první cyklus datuje až od let 1787-92. S osudy Kondratěva (včetně internace ve 30. letech či aktivit v oblasti plánování, řízení Institutu pro výzkum konjunktury atd.) a jeho koncepcemi seznamuje *Politická ekonomie*, 1998/4 či *Marathon*, 1998/2, 3, 4, 5, resp. shrnující texty v *Marathonu*, 2007/4 a 5 (pozn. PS).

Dochází ke vzájemné konkurenci Anglie, Francie a Nizozemí. Francie 17. století má podobný osud jako Španělsko v 16. století. Léta 1651 - 1689 jsou charakterizována ekonomickým a vojenským soupeřením dosud hegemonního Nizozemí s Francií a Anglií. A Nizozemí je na sestupu. V letech 1689 - 1763 probíhá nepřetržitě francouzsko-anglické nepřátelství, ze kterého vychází vítězně Anglie a v roce 1760 dosahuje postavení hegemonní síly v systému. Dále upadá Nizozemí, Španělsko či Polsko. Mírné oživení zažívá Habsburská monarchie, do světové ekonomiky vstupují tři nové státy coby semiperiferie (Švédsko, Braniborsko-Prusko a severní kolonie v Americe). Podstatné změny nastávají v mezinárodní dělbě práce, kdy na významu nabývá dovoz surovin a zemědělských produktů z neevropské periferie do jádra (namísto upadajícího obchodu s luxusním zbožím a drahými kovy). Prohlubuje se i specializace ve výrobě. Ve všech třech zónách systému panuje výrazná nerovnost, ale stupeň této nerovnosti a vykořisťování se liší. Vrcholu dosahuje evropský absolutismus s byrokratickou správou, stálou armádou a sjednoceným právem. Církev, na rozdíl od fáze první, se nyní zcela stává přívěskem státu. „... *nastupující národní buržoazie a absolutistický stát se svou vojenskou mašinerií měly největší zájem ... na mezistátních konfliktech, zatímco náboženské války byly především válkami občanskými*“ (s. 59).

Zvyšování míry mechanizace, obvykle zvané průmyslovou revolucí, je typické pro fázi třetí. Wallerstein hovoří o „*druhé éře velké expanze kapitalistické světové ekonomiky*“, mezi léty 1760 a I. SV. Dochází k začleňování zbytku světa do systému, které je doprovázené úpadkem nově začleňovaných zemí. „*Systém zažívá v této době vrchol své geografické expanze, která je dostatečným ventilem zabráňujícím vypuknutí závažnějších střetnutí mezi zeměmi jádra*“ (s. 59). Moderní světový systém byl rozšířen na celou planetu prostřednictvím nových moderní zbraní a lodí (což umožnilo připojení nových zemí) a díky zvýšené potřebě surovin (což systém nutilo expandovat). „... *průmyslová revoluce dokončila připojení zbytku planety ...*“ (dtto).

Průmyslová revoluce je pokládána za klíčovou událost⁵, leč teoretikové světového systému ji interpretují ve smyslu pokračování procesu započatého již v 16. století (viz s. 60). „*Tedy změnu spíše kvantitativního než kvalitativního charakteru*“ (s. 60). Revoluce započala v Británii po roce 1760 a vrcholil zde v prvních desetiletích 19. století. Změny táhly textilní manufaktury s parními a spřádacími stroji zvyšujícími efektivnost. Potřeba paliv vedla k otevírání uhelných dolů a transport uhlí k železnici. Revoluce brzy přeskakuje na evropský kontinent (tam se rozvíjí spíše těžký průmysl a železnice) a po roce 1820 začíná také v USA.⁶

⁵ Tato hraje důležitou roli též u W. W. Rostowa. Proti marxistické periodizaci dějin staví *Stádia ekonomického růstu aneb nekomunistický manifest* (1960), která v zestupný vývojový proces spojuje s technicko-ekonomickými faktory. Nalézá historické etapy vývoje ukazatelů (míra úspor a kapitálový koeficient, poměr kapitálu a produkce či HDP na obyvatele) a přichází s globálním přístupem k prosperitě. Pro start sebeudržujícího se růstu musí být dosaženo kritické úrovně ukazatelů. Rozlišuje stádia: tradiční společnosti (statická a hierarchická, s dominancí zemědělství a pomalým pokrokem); přechodu (tvorby podmínek k vzestupu, pro růst, vnášející nové impulsy, se silnými státy na národním principu, koloniálními výboji aj. - cca vyspělá Evropa na konci 17. století); vzestupu (krátký start, kdy hospodářské dějiny ztrácejí tradiční a statický charakter a trvalým znakem se stává růst - právě v období průmyslové revoluce); dozrávání či zralosti (na jejímž konci je dotvořena industriální společnost, kde ekonomický vývoj podléhá cyklům atd.) a finální stádium masové spotřeby (s obdobím státu blahobytu, hojností výrobků a služeb, růstu váhy sektoru služeb, problémů s volným časem, znečištěním atd.). Různé celky vstupují do stádií podle vyspělosti, ale musí projít všemi stádii v daném pořadí. Periodizace byla kritizována za naivnost, či získávání dat (kdy historie poskytuje údaje spíše o veličinách průměrných, ale pro růst mohou být důležitější hodnoty mezí) a je dnes obvykle považována za již překonanou. Jiné koncepce však význam průmyslové revoluce relativizují. Tradiční chápání průmyslové revoluce coby hlavního impulsu vzestupu Západní Evropy a USA zpochybňuje např. D. C. North v nové interpretaci historie Západu (např. *Vzestup západního světa: nové dějiny národního hospodářství*, 1973, spolu s R. P. Thomasem). Autoři přitom za klíčové považují fungující a respektované instituce, vytvářející vhodný rámec pro racionální jednání svobodných jedinců. Důraz kladou na transakční náklady i vlastnická práva, jasně vymezující hranice soukromého vlastnictví a významně přispívající k akumulaci kapitálu. Pokoušejí se zasadit instituce do neoklasického rámce a interpretovat je jako endogenní faktor, který ovlivňuje vývoj ekonomiky. North, spolu s R. W. Fogelem, byli oceněni tzv. Nobelovou cenou za ekonomii v roce 1993 „*za znovuoživení výzkumu ekonomické historie a novátorské přístupy s využitím ekonomické teorie a kvantitativních metod k vysvětlení ekonomických a institucionálních změn*“ (pozn. PS).

⁶ Podle Rostowa (viz pozn. 5) období vzestupu (startu - tedy cca včetně první průmyslové revoluce) je v Británii datováno 1783-1802, ve Francii 1830-60 a v USA 1843-60. Připomenout nutno též různá vymezování i datování technických a technologických revolucí. Někteří uvádí tři průmyslové revoluce (resp. revoluce technologické či vědeckotechnickou revoluci v širším smyslu): první s aplikací parního stroje do textilní průmyslu (cca 1770-1815), následně v železniční a lodní dopravě aj. (cca 1830-70, tzv. éra železnic), začíná v Anglii s postupnou difúzí do dalších zemí; druhá (tzv. technickovědecká) s aplikacemi elektřiny, spalovacího motoru, „velké“ chemie, telegrafu aj., cca 1873-do začátku II. SV; třetí (tzv. vědeckotechnická), nastartovaná II. SV, s jadernou energií, elektronikou, syntetickou chemií či kosmonautikou; mnozí dnes hovoří o čtvrté informační revoluci, spojené s mikroelektronikou, telekomunikacemi a biotechnologiemi. Jiná pojetí operují s první průmyslovou revolucí členěnou na etapu první (cca 1770-1870) a druhou (poslední třetina 19. století-II. SV), s druhou průmyslovou (vědeckotechnickou) revolucí členěnou na první „atomovou“ etapu (40. - 70. léta) a druhou „informační“ etapu (od 70. let). Někteří soudobý zlom v informačních technologiích (a jiných „high-tech“ jako genetika, biotechnologie) označují za třetí průmyslovou revoluci či třetí etapu vědeckotechnické revoluce. Setkat se lze i s tzv. globální revolucí, kdy jako první bývá uváděna „neolitická“, jako druhá „industriální“, s vizí třetí v podobě přechodu na trajektorii

Další tendencí v této fázi vývoje systému jsou proměny mezinárodní dělby práce. Změny technologie zlevnily výrobu i dopravu. Jádru se specializuje na průmyslovou výrobu, periferie dodávají suroviny. Levné průmyslové výrobky destruuji technologicky zaostalé výroby na periférii (např. britské látky válcují textilní výrobu v Indii). Dochází k dalšímu oslabování postavení periferií (díky obchodu a dopravě i malému zájmu o modernizaci snižující cenu pracovní síly, resp. díky cestě jejího snižování udržováním otroctví a nízkých mezd). Přeskupuje se i mezistátní systém. „*Průmyslová revoluce posílila rivalitu mezi Francií a Anglií a vedla k dalšímu prohloubení britské hegemonie po porážce napoleonské Francie v roce 1815*“ (s. 61). Významný je i pozoruhodný vzestup severoamerických kolonií Británie z periferie až do pozice centra. Vzestup zažívá Německo, které se po roce 1910 řadí na místo druhé průmyslové velmoci za USA. A stává se v Evropě hlavním protihráčem Anglie.

Roku 1900 jsou hlavními velmocemi jádra Británie, Francie, Německo a USA. Vedlejšími mocnostmi Belgie, Nizozemí, Švýcarsko, Švédsko a Dánsko. Hlavní mocnosti semiperiferie tvoří Rakousko-Uhersko, Rusko, Španělsko, Itálie a Japonsko. Do periferie náleží jihovýchodní Evropa a zbytek světa (viz s. 61 - 62). V zónách je vývoj jednotlivých států opět rozdílný, nicméně sílí státy centra a stávají se efektivními, plně centralizovanými a disponují značnou silou. Mění se sociální struktura v zemích jádra, včetně vytvoření početné vrstvy průmyslových dělníků. V jádru se, „... *vedle konceptu občanských práv a základů zastupitelské demokracie ... v tomto období vytvářejí také politické ideologie*“ (s. 63).⁷

Tradičně se hovoří o třech velkých (nenáboženských) politických ideologiích z 19. století: liberalismu, konzervatismu a socialismu. Světový systém ale operuje pouze se dvěma základními: universalistickou (odvozenou ze sekulární ideálů osvícenectví) a antiuniversalistickou. „*Univerzalistické ideologie obsahují příklon k demokracii, obhajobu práv a svobod člověka, sekularizmus, mír a celosvětové hodnoty. Variantou univerzalizmu může být liberalismus, konzervatismus nebo socialismus*“ (tamtéž).⁸ Nositelem bývá střední třída většiny zemí. Čím blíže jádru, tím bývají početnější nositelé idejí universalismu. „*Z univerzalizmu se může stát ideologie velmocí usilujících zabránit jiné velmoci v přeměně světového systému na světové impérium (jak tomu bylo v případě první i druhé světové války)*“ (s. 63). Universalismus se těší podpoře světového systému, neboť má udržovat jeho stabilitu. Vyloučením přílišného radikalismu i násilí zajišťuje především nepřetržitou akumulaci kapitálu. Wallerstein ideologie antiuniversalistické člení na dva základní typy: rasismus a sexismus. Také ony přitom ospravedlňují nerovnosti světového systému. V knize *Úpadek americké moci* (z roku 2005) Wallerstein namísto antiuniversalistických ideologií hovoří o ideologiích partikulárních, a rozlišuje pět typů (podrobněji viz s. 64).

Poslední významnou změnou třetí fáze vývoje světového systému je pokračující a prohlubující se úpadek území tehdy začleněných do systému coby periferie. Evropa přitom vděčí za svůj ekonomický zázrak nejen technickým objevům vedoucím k industrializaci, ale „*také ... zničení alternativních protosystémů, především indického a čínského*“ (s. 64). Uvedené text ilustruje. Nezávislý status si ale zachovává Čína a Japonsko, které se nestávají součástí světového systému. Japonsko bylo později schopno zahájit urychlenou modernizaci.

Čtvrtá fáze vývoje moderního světového systému začíná I. SV a podle Wallersteina se v ní nacházíme dodnes. Přitom „*teoretici světového systému odmítají pojem globalizace a zdůrazňují, že od roku 1914 žijeme v zásadě ve stále stejné fázi vývoje světového systému*“ (s. 47, blíže viz část 7.6.). Fázi charakterizuje čtvrtá subkapitola „*Světový systém ve 20. století - čtvrtá fáze od roku 1917*“. Evropa do 80. let 19. století proměnila většinu okolního světa ve své kolonie. Tímto také dochází k přeměně principu fungování hegemonie západoevropských velmocí „*ze hry se spíše nenulovým součtem, tak jak probíhala v 19. století, ke hře spíše s nulovým součtem*“ (s. 66). Již není kam expandovat a vzrůstá rivalita soupeřů. Rivalita mocností centra zde reprezentuje základní vysvětlení válečných střetnutí první poloviny 20. století.⁹ Dílčí vysvětlení vzniku světových válek Wallerstein spojuje s distribucí ekonomické moci ve světě. Ve světovém systému vždy existuje vedoucí jádrová velmoc, zakládající pozici na ekonomické dominanci. Současně však existují velmoci toužící získat status dominantní síly a obvyklou cestou uskutečnění takového snu je použití vojenské síly. „*Spíše než o*

trvalé udržitelnosti (blíže Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. ISBN 978-80-86175-03-4) (pozn. PS).

⁷ Kategorie ideologie bývá značně rozdílně chápána. Nicméně též např. koncepce tzv. občanských práv je silně ideologická, a tedy politicko-ideologickou konstrukcí svého druhu. A zastupitelská demokracie též (pozn. PS).

⁸ S touto interpretací by nejen mnohý konzervativce nesouhlasil. U Wallersteina nejenže moderní světový systém splývá s kapitalismem, ale fakticky mnohde též s liberální ideologií, včetně jejich hodnot, mýtů i mechanismů. Dominantní ideologií industriální éry byl ovšem liberalismus a socialismus i konzervatismus byl (a stále je) jím silně infikován. Konečně i samotný Wallerstein dospívá později k závěru, že konzervatismus a socialismus jsou jen variantami liberalismu (viz kap. 13, resp. pozn. 24) a též hovoří o krizi liberalismu (coby geokultury moderního světového systému od roku 1968 - blíže pasáž 13.2). Někteří dnes uvažují o věku nového socialismu i konzervatismu, a to ve smyslu ideologií antiliberálních či minimálně neliberálních. V úvahu je nutno brát taktéž různá vymezování, terminologické kejkle a vývojové proměny samotného liberalismu (pozn. PS).

⁹ Na tomto místě S. Holubec neopomíjí a správně připomíná, že zřejmě je „*v tomto bodě Wallersteinova teorie pouhou kopií Leninovy teorie o imperializmu jako nejvyšším stadiu kapitalizmu ...*“ (s. 66) (pozn. PS).

první a druhé světové válce navrhuje Wallerstein hovořit o jednom třicetiletém globálním střetnutí s dlouhým obdobím příměří, které se vyznačovalo lokálními konflikty“ (s.67).^{10,11}

Británie ztrácí v první polovině 20. století svou ekonomickou pozici a v úpadku pokračuje dodnes. USA získávají a dle Wallersteina jsou hegemonem světového systému (ale až po II. SV, po které je Západní Evropa poničena). Za klíčovou událost je též považována VŘSR a vznik prvního státu-velmoci s odlišným hospodářským zřízením. Příčiny nespojuje pouze s událostmi I. SV, ale nazírá tyto hlouběji. Za rozhodující označuje propadávání se Ruska ze semiperiferie na periferii na konci 19. století. A to díky pronikání cizího kapitálu do průmyslového sektoru a ničením slabšího ruského, odporem agrárního sektoru k modernizaci a vlivem úpadku vojenské síly. Samotné porážky v I. SV byly spouštěčem, nikoli příčinou. Nosnou ideologií se zde stala ta, která upřednostňovala modernizaci před expanzí. Na rozdíl od Německa nešlo o pomstu za I. SV, ale hlavní byla modernizace. Existence silných států s odlišným zřízením až do konce 80. let výrazně ovlivňovala kapitalistický světový systém. A existence SSSR dávala důvod k obhajobě dominance USA jako ochraně před „komunismem“.

Další klíčovou událostí se stala dekolonizace. V době globálního konfliktu 1914-45 dochází k oslabení jádra, univerzalistická ideologie v zemích jádra též začíná kritizovat koloniální panství a sociálně-ekonomický rozvoj v koloniích vytváří předpoklady pro osamostatňování se. Dekolonizace začíná brzy po roce 1945, vrcholí v 60. letech a končí až v roce 1991, kdy se rozpadá SSSR (coby dědic carského impéria). Procesy ovšem zklamaly naděje většiny zemí třetího světa, neboť po formálním osamostatnění obvykle nenásledoval očekávaný ekonomický rozvoj. Země „podcenily svou závislost na světové ekonomice, která tomuto rozvoji ve většině případů zabraňuje“ (s. 68, s odkazem na Wallersteina).

Tato fáze vývoje světového systému přináší proměny typů vlád. Jde např. o posuny od monarchií k republice, včetně vzniků řady republik na semiperiferiích (Turecko, Rusko aj.) či republikánských zřízeních v bývalých koloniích. Ve 20. století sílí autoritářské a totalitní režimy. Náchylné k nim byly hlavně státy semiperiferie, opouštějící monarchistické zřízení. Poslední tendencí se stalo pozvolné rozšiřování demokratické formy vlády a její prohlubování (volební právo žen, prvky přímé demokracie, volební systémy atd.). A Holubec ještě dodává, že je možné „hovořit jako o třetím trendu o jejím vyprazdňování od 70. let“ (s. 68).

Celá kapitola je završena zajímavým krátkým exkurzem, ve kterém je logika světového systému aplikována na zavádění měrných soustav. Gregoriánský kalendář (coby nová forma západního letopočtu) je zaveden roku 1582, metrická soustava 1791 a poledníky s časovými pásmy roku 1885. První dva byly vytvořeny jako nástroje zemí usilujících o přeměnu světového systému ve světové impérium (španělských Habsburků a revoluční Francie). Snahy těchto zemí o světovládu nevyšly, jejich časo-prostorové reformy ano. Třetí unifikační opatření bylo vytvořeno jako následek britské hegemonie ve světovém systému.

Dynamika a struktura dnešního světového systému

Opět obsáhlejší kapitola **sedmá** „Dynamika soudobého světového systému“ vykresluje, za použití řady tabulek, grafů a dalších reálií, moderní vývojové trendy. Období světové ekonomiky 1945 až 1970 Wallerstein spojuje s tzv. fází A Kondratěvova cyklu, která se „vyznačuje zvýšenou technologickou inovací, vzestupem

¹⁰ Zde se pohled na pozadí světových válek poněkud odlišuje od interpretací na základě inovačního mechanismu dlouhých K-vln. Tyto I. SV spojují s vrcholem III. vlny, kdežto II. SV s doběhem, resp. spodním bodem obratu a startem IV. dlouhodobého cyklu. Včetně konsekvencí o otevíracích krizích (na vrcholech - 1871, 1917, 1968) a formačních (spojených s dolním bodem obratu, včetně „předehér“, též 1848, 1896, 1939-45 či současnost). Blíže viz prameny uváděné v pozn. 2, 4 a texty S. Heczka. Nicméně ani tento pohled není s přístupem Wallersteina principiálně neslučitelný, operujeme-li např. s hypotézou tzv. dvojcyklů - sr. pozn. 11 (pozn. PS).

¹¹ U tzv. dvojcyklů technologie ovlivňují též i vývoj politického systému či ideologií. Počátek industriální éry představuje vznik strojívé velkovýroby, etapa cca 1790-1872 kapitalismus volné soutěže (celá I. vlna a vzestup II.); na sestupu II. K-vlny vznikají monopoly a etapa cca 1890-1968 tvoří imperialismus (III. a vzestup IV.); na sestupu IV. vlny vzniká globální kapitalismus a nový typ společnosti by mohl zahrnovat V. a vzestup VI. vlny (cca 2015-80/90 (?)). Modely „dvojčitých“ K-vln užívají i přístupy pracující také s jinými faktory než inovacemi. G. Modelski uvádí koncentrace válek po 55ti letech jako periody „globální války“. 115leté cykly (dvě dlouhé vlny) identifikuje pětkrát od roku 1494. „Dvojité“ K-cykly cca od roku 1500 spojuje se vzestupy a propady světových vůdců (do 20. století zejména těch, kteří disponovaly námořní silou). Např. tzv. americký cyklus operuje s I. a II. SV (1914-45), vůdcovstvím USA (1945-73), ústupem 1973-2000, resp. nástupem Ruska a Japonska (2000-30). Cykly jsou dávány do souvislostí s Kondratěvovými cenovými dlouhými vlnami (obdobími akcelerace a decelerace cen) i tzv. Kuznetsovými cykly coby akcelerací a decelerací růstu. Samotný Wallerstein uvádí čtyřfázové cykly světové hegemonie a rivality ve vývoji kapitalismu s užitím „dvojčitých“ Kondratěvů v délce 115 let spojených se vzestupy a pády hegemonních sil. Cykly „globální hegemonie“ identifikují jako hegemony země Habsburků, holandské provincie, Británii a USA. Blíže viz *Marathon*, 2007/5 (pozn. PS).

ekonomiky a redukcí sociálních nerovností v zemích jádra, kde je budován silný sociální stát“ (s. 72).¹² Uvedené vede k iluzím ve zemích semiperiferie, tyto získávají politickou samostatnost a činí mnohé pokusy o promodernizační politiku. Tato však až na řídce výjimky selhává a bere definitivně za své po zahájení fáze B Kondratěvova cyklu. „Ta trvá v zásadě dodnes a vyznačuje se klesající mírou zisku, opětovnou polarizací vně vyspělých společností a zesílenou polarizací mezi jednotlivými národy. Součástí této fáze je krach modernizačních pokusů v Latinské Americe, východní Evropě a Africe. V zemích periferie přichází ke slovu nacionalismus a náboženský fundamentalismus, v zemích jádra neoliberální a neokonzervativní politika“ (tamtéž).¹³

V subkapitole „Snižování ekonomického růstu“ je podrobněji dokumentován první ze znepokojivých trendů vývoje světového systému druhé poloviny 20. století. A to na reáliích vývoje Evropy i celé světové ekonomiky (s využitím studií především A. Maddisona). Tempa růstu se přitom snižují v různých regionech různým tempem. Dochází i k absolutním poklesům, které v posledních dobách zažily Východní Evropa a Latinská Amerika. A předpovědi teoretiků konvergence se nikterak nenaplní ... Ba naopak (podrobněji s. 72 - 77).

Druhý z trendů v podobě prohlubování rozdílů v bohatství mezi zeměmi ilustruje subkapitola „Prohlubování nerovností“. Wallerstein polemizuje s tvrzeními mnohých západních sociologů hovořících o společnostech středních tříd ve druhé polovině 20. století. Zaniká dělnictvo a společnosti se údajně homogenizují. A nepotvrzuje se prý Marxova domněnka o nevyhnutelné sociální polarizaci za kapitalismu. Wallerstein ale připomíná vysokou provázanost dnešní světové ekonomiky a hovoří o nezbytnosti analýzy globální společnosti. A pro ni Marxův zákon, že „chudí jsou stále chudší a bohatí bohatší“ stále platí.

Po II. SV po „třicet zlatých let“ se nerovnosti částečně opravdu snižovaly, ale od 70. let je tento trend střídán stagnací, nebo opětovným prohlubováním nerovností (hlavně Británie a USA). Připomínány jsou např. výzkumy S. Kuznetse, včetně konstatování opětovného zrychlování trendu prohlubování rozdílů mezi příjmem na osobu v zemích bohatých a chudých. Trend platí, podle Kuznetse, již 120 let, ale až do II. SV byl pozvolný. V posledních desetiletích se ale opět začíná zrychlovat. Globální nerovnost se projevuje v řadě oblastí. Namátkou v nárůstu jádra v informačních technologiích na počátku 21. století. Inovační vlny jako první zavádí a absorbuje jádro systému. Trendy jsou dokumentovány a naznačeny jsou též i příčiny současného růstu světových nerovností. Přesněji negativních faktorů z hlediska chudých zemí (rozdílný populační vývoj bohatých a chudých zemí, pád cen potravin ve srovnání s cenami ropy, dluhová past, technologické změny uskutečňované skokovými inovačními vlnami atd. - s. 81). Wallerstein rekapituluje tři hlavní důvody nerovností: 1) moderní světový systém je nerovný z definice, 2) fáze B Kondratěvova cyklu po roce 1970, a 3) nemožnost dalšího rozšiřování světového systému, trvajícím od počátku 20. století (dtto).

Kvůli globálním nerovnostem existuje taktéž velmi omezená mobilita zemí. Fakta shrnuje subkapitola „Nízká mobilita ve světovém systému“. Kategorie zemí bohatých, středně bohatých a chudých se příliš nemění. A i když chudé země ekonomicky rostou, je jejich šance dohnat vyspělé pouze velmi malá. Na základě zvětšující se polarizace bohatství uvnitř i mezi zeměmi a snižujícího se tempa růstu světové ekonomiky dochází Wallerstein k nevyhnutelnému závěru: „v rámci kapitalistické světové ekonomiky je iluzorní představa pozvolného vyrovnávání hospodářské úrovně všech oblastí světa“ (s. 82). Dokud existují jádra, periferie a semiperiferie, musí a budou existovat chudé a bohaté země, kapitalisté, pracující i nezaměstnaní. V omezené míře je možné dosahovat vzestupné mobility v rámci systému a existují i období, kdy se zdá, že se rozdíly zmenšují. „Obecná tendence je ovšem nezvratná: kapitalistický systém vede k polarizaci“ (dtto). Tato sebou přináší závažné nedostatky jeho fungování a přispěje k budoucímu zániku světového systému.

V kontextu mobility ve světovém systému text uvádí též fenomén tzv. asijských tygrů, neboli NIC (nově industrializované země). Jejich příklad bývá uváděn jako argument proti obecné platnosti koncepce světového systému. Rekapitulovány jsou důvody rozvoje např. Koreje a Tchaj-wanu (podrobněji s. 83 - 84). Včetně

¹² Zde Wallerstein kopíruje datování podle logiky inovačních dlouhých K-vln. IV. cyklus začíná II. SV, vrchol se láme v letech 1965-70 a následující desetiletí jsou ve znamení sestupu. Úvahy vcelku korespondují i s problémy ukončení IV. a nastartování V. K-vlny. Start býval predikován kolem roku 2000 (či ještě dříve), ale fakticky v globálním měřítku ještě nenastal (sr. s literaturou z pozn. 1, 2, 4). Dnešní turbulence mohou být vázány na tzv. formační krizi spojenou s doběhem dlouhé deprese v rámci IV. K-cyklu. Její počátky, resp. počátky její předehry možno spojovat s událostmi 1989, 1991, 1998 či až 2008. Rozpad socialistické soustavy ekonomicky prospěl Západu a nástup krize se oddálil. Není jasné, s jakým kataklyzmatem bude zlom, či vyvrcholení krize spojeno, a zda k nějakému dlouhodobějšímu vzestupu (rostoucí fázi V. vlny) v globálním měřítku vůbec dojde. Objevují se scénáře „refeudalizace“, chaosu, rozpadu USA, EU atd. V případě globálního nástupu vzestupu V. K-vlny kolem let 2015-20 by bylo možno očekávat na horním bodu obratu (cca 2040-50) vytvoření podmínek pro systémové proměny. Jednalo by se o analogii s tzv. otevírací krizí z let 1871, 1917 či 1968 - též viz pozn. 10 (pozn. PS).

¹³ Vedle dvojfázových schémat Kondratěvových cyklů (resp. vln) existují mnohé přístupy pracující s více fázemi. Např. M. Ransdorf (s odvolávkami na A. Kleinknechta a J. J. Van Duijna) operuje s vlnami o něco kratšími a s podrobnějším e schématem pětifázovým: deprese, oživení, vzestup, rozkvět a nestabilita. Uvádí toto datování: 1. vlna (1772-83, 1783-93, 1793-1803, 1803-12, 1812-25), 2. vlna (1825-38, 1838-48, 1848-58, 1858-66, 1866-73), 3. vlna (1873-85, 1885-92, 1892-1903, 1903-13, 1913-29), 4. vlna (1929-38, 1938-49, 1949-58, 1958-66, 1966-74) a 5. vlna (1974-82, 1982-90, 1990-97, 1997-2006 a nestabilita 2006-?) (pozn. PS).

zpochybnění tvrzení, že jde o obecný model cesty pro další země třetího světa. Připomínána je především historická jedinečnost a neopakovatelnost jejich příkladu. A jejich křehkou pozici ve světové ekonomice nakonec ukázala asijská krize 1997. Zmíněn je taktéž případ Severní Koreje coby jedné z neúspěšnějších zemí třetího světa, které sledovaly socialistickou cestu vývoje (viz s. 85).

Krátká subkapitola „*Úpadek USA*“ dokumentuje další tendenci konce 20. století. Jde o neodvratný úpadek USA coby hegemonu světového systému. Připomínáno je ideologické zdůvodnění dominance USA (jako ochrany před „komunismem“). Moc USA se po roce 1945 opírala o sloupy v podobě Evropy (rekonstruovanou Marshallovým plánem), Latinské Ameriky (kde Evropa ztratila vliv) a Východní Asie (odkud zmizel britský vliv). Hegemonní postavení slábne od 60. let v souvislosti s vietnamskou válkou, ekonomickým vzestupem Východní Asie a SSSR. Úpadek je, podle Wallersteina, nejmarkantnější v ekonomice. Podle jiných autorů (včetně Chase-Dunna) však existuje možnost, že USA si svou pozici udrží ještě desítky let. Z důvodu úspěšného zachycení inovační vlny v oblasti informací, která zatím nedosáhla svého vrcholu. USA byly v posledních staletích totiž úspěšné při zachycení pěti inovačních vln: bavlny a textilu, železničního průmyslu, masového obchodu a informací.

Poslední významnou tendencí je nárůst moci nadnárodních korporací (pasáž „*Nárůst moci nadnárodních korporací*“). Podle některých názorů budou státy marginalizovány a ve světě volně se pohybujících globálních korporací ztratí smysl i koncept jádro-semiperiferie-periferie. Nebudou taktéž existovat jednotlivé národní kapitalistické třídy, ale jakási globální oligarchie (dle E. Bondyho), nebo transnacionální kapitalistická třída (L. Sklair), globální turisté (Z. Bauman) nebo impérium (M. Hardt a A. Negri). Zde Holubec krátce seznamuje s koncepcí Hardta a Negriho (2000, 2004 aj.). Tato sice do teorií světového systému přímo nepatří, ale dosáhla značné popularity v hnutí proti neoliberální globalizaci. A je v českém prostředí téměř neznámá. Tito autoři pojmy jako jádro, semiperiferie či periferie označují za irelevantní, „*neboť žijeme ve světě nezřetelných hranic*“ (s. 88). Snaží se o teorii, formulující novou formu suverenity v globalizovaném světě (kniha *Impérium*). Koncepce však bývá kritizována např. jako vysoce eurocentrická, ale i zato, že se snaží do marxismu propašovat liberální obsahy. Místo tříd je zde za subjekt dějin považován jedinec atd. (viz s. 88 - 89).

Nepopíratelný fakt nárůstu moci korporací přitom Wallerstein, na rozdíl od jiných, ale příliš nezdůrazňuje. Z tohoto důvodu je i tato pasáž krátká a chudší na realie, ve srovnání s dokumentací předchozích vývojových tendencí. V poslední, opět velmi stručné subkapitole, nazvané „*Globalizace a světový systém*“, Holubec precizuje odmítání termínu globalizace teoretiky světového systému. Nejenom Wallerstein „*odmítá pokládat fázi vývoje světa po roce 1989, označovanou nejčastěji jako globalizace, za něco kvalitativně nového*“ (s. 90).¹⁴

Podle názorů světosystémových teoretiků stále přetrvává poslední stádium vývoje kapitalistického světového systému, začínající rokem 1914. Pojem globalizace je zde odmítán ještě z dalšího důvodu.¹⁵ „*... globalizace navozuje představu propojeného světa. Koncept světového systému navozuje představu sice propojeného, zároveň ovšem hierarchického světa. Populární koncepty globalizace hovoří o kulturní výměně, ekonomické propojenosti, méně ovšem hovoří o rostoucí polarizaci a hierarchiích*“ (s. 90). Obezřetně se jmenovaní autoři staví i k dalším novým pojmům, resp. pokusům pojmenovat nové jevy a změny (nová dělba práce, globální kapitalismus, turbokapitalismus, nový světový řád či flexibilní akumulace, postfordismus, dezorganizovaný kapitalismus aj.). Popisují však obvykle patrně pouze „*jen intenzifikaci stávajících struktur spíše než posun k něčemu kvalitativně novému*“ (tamtéž).

Wallerstein a další přitom nepopírají dynamiku soudobých procesů, především ve srovnání s jejich mírou v minulosti. Důraz však nekladou pouze na hrubá čísla, nýbrž na podstatu trendů, která se „*podle Wallersteina*

¹⁴ Rok 1989 je ovšem diskutabilní. Někteří připomínají, že první faktickou globalizací bylo již před 8 000 lety rozšíření geneticky upraveného obilí, jiní uvádí římské impérium atd. Pokud je globalizace spojována s politickou či kulturní nadstavbou (internacionalizace kultury a hodnot) její počátek je v antice. Vážeme-li ji na ekonomiku (internacionalizace, integrace) lze počátek vztahovat k 16. - 17. století. Ve spojení s technologickými změnami (a následným vlivem na ekonomiku a nadstavbu) tato figuruje jako forma rozvoje výrobních sil, vázaná na komunikační a informační technologie. S počátky v 80. letech. Jiné datování (od 60. let) vyzdvihuje aplikace technologií spojených se vzestupnou fází IV. K-vlny. O globalizaci vývoje mnozí hovoří právě již od 60. let, kdy společenské rozpory definitivně ztrácejí lokální charakter. Rozdílnosti plynou z toho, zda je její nástup spojován s přínosy vědeckotechnické či tzv. informační revoluce. V 70. letech se rozšiřuje kategorie globální problémy atd. Současná fáze (někdy 1980-2005) se liší novými trhy, nástroji, aktéry i pravidly a jsou patrně zosťující se konflikty mezi hlavními aktéry. Podrobněji viz *Marathon*, 2007/5 či 2008/2 (pozn. PS).

¹⁵ Wallerstein dnes připomíná, že po II. SV byla velebena tzv. ideologie rozvoje. Projevovala se různě a málokdo si troufal cokoli významněji zpochybňovat. V 70. a hlavně 80. letech se situace mění a coby univerzální akademické zakladadlo a módní pojem začíná figurovat ideologie globalizace. Též sr. s kap. 13 zde. Náleží tak k mnoha autorům, kteří kritizují, že analýza byla často nahrazena vírou. Sr. Wallerstein, I. M.: *Čo pride po ideologii rozvoja a globalizácii?* Fernard Braudel Center, Binghamton University, USA, 2007. In: *Britské listy*, 5. 4. 2007. Hovoří též o „*závěrečné krizi kapitalistické světo-ekonomiky*“ či „*demisi neoliberální globalizace*“ atd. V textu uvážené výhrady ke konceptům soudobé globalizace jsou relevantní především vůči (neo) liberálním optimistickým interpretacím. Připomenout možno též častá, i záměrná, nerozlišování globalizace coby objektivního procesu (např. rozvoje výrobních sil) a dosavadní jediné její moderní formy - tedy kapitalistické neoliberální globalizace. A zejména právě proti ní vystupují různá anti- či alterglobalizační hnutí (pozn. PS).

od roku 1913 nezměnila“ (s. 91). Ch. Chase-Dunn za nejlepší empirický ukazatel míry globalizace označuje podíl mezinárodního obchodu na velikosti globální ekonomiky. Tento podíl je sice od 70. let největší v dějinách (a v roce 1992 tvořil okolo 22 %), ale nestoupá rozhodně rovnoměrně. Před tímto datem dosáhl svého vrcholu okolo roku 1880 (cca 15 %), jeho nejnižší úroveň byla v době vrcholení II. SV.¹⁶

Kapitola osmá „Struktura dnešního světového systému“ zpochybňuje existenci dvou světových ekonomických soustav. Označení bipolární svět (pro období 1945 - 1989), s rozdělením na blok kapitalistický vedený USA a socialistický vedený SSSR, považuje za relevantní pouze z hlediska vojenských systémů. Z hlediska struktury ekonomiky měl svět jiné dva póly: USA a Západní Evropu, od 60. let se utváří třetí ve východní Asii. Ekonomická váha socialistického bloku přitom nebyla, v konkurenci s těmito obry, příliš významná. Wallerstein argumentuje, že sovětský blok byl přitom natolik integrován do kapitalistické světové ekonomiky a mezistátního systému, že je značně problematické jeho označování termínem socialistický. Holubec poctivě rekapituluje i kritické výhrady k tomuto přístupu (Wallerstein přeceňuje vliv obchodu a mezinárodních vztahů a nedoceňuje výrobní způsob, též má jinou představu o obsahu termínu socialistický - odlišnou od reality sovětského bloku, nedoceňuje intenzitu ideologického a ekonomického střetnutí studené války atd., viz s. 92 - 93).

Jádro světového systému dnes tvoří vedoucí kapitalistické země Západní Evropy, Severní Ameriky, Austrálie a Japonska (s vedoucími ekonomickými silami USA, Německa a Japonska). V roce 1979, podle Wallersteina, k zemím semiperiferie náležely ekonomicky silné státy Latinské Ameriky (Brazílie, Mexiko, Argentina, Venezuela, Chile a Kuba), Jižní Evropa (Portugalsko, Španělsko, Itálie a Řecko), Východní Evropa, Norsko a Finsko, Izrael a řada arabských zemí (Alžírsko, Egypt, Saúdská Arábie). Do semiperiferie náleží v Asii ještě Turecko, Írán, Indonésie, Čína, Korea a Vietnam. V Africe minimálně Nigérie a Zair a i státy „bilého Commonwealthu“ Kanada, Austrálie, JAR i nový Zéland. Jedná se o silně heterogenní skupinu, kde žije kolem 60 % světové populace. Do periferie náleží většina států rovníkové Afriky a taktéž chudé a mocensky slabé země Latinské Ameriky a Asie.

Mezi autory se vedou stále spory, které státy patří do jádra, semiperiferie a periferie. Někteří zdůrazňují, že i každá národní ekonomika v sobě obsahuje činnosti periferijního i jádrového rázu. Diskutována jsou kritéria, do které zóny kdo patří (podle síťové analýzy, podle tradice kontinua, podle tradice příjmu - viz s. 94 a další). Podle některých analýz je jádrem též Čína, periferií Norsko či Irsko. Využíváno je i členění podle HDP na obyvatele (kde skutečně existují tři skupiny, resp. pásma zemí). Problémem jsou i velké rozdíly v ekonomickém rozvoji jednotlivých regionů některých zemí (např. Číny). Řešením by, při definování ekonomické semiperiferie, bylo ignorování státní hranice u velkých a hospodářsky heterogenních států. Některé regiony Indie či Číny by tudíž mohly náležet do ekonomické semiperiferie a některá města dokonce do samotného ekonomického jádra světového systému.

Světový systémový náhled do neevropského světa, do českých zemí a do budoucnosti

Předchozí části se zabývaly strukturou a dynamikou světového systému převážně z eurocentrického hlediska. Tento přístup bývá samotnému Wallersteinovi nezdán (a to i z vlastních řad světový systémových teoretiků) vytýká. Náhled „jinam“ přináší **kapitola devátá** „Světový systém v neevropském světě“. Světový systémový přístup je v ní aplikován na vývoj a současné postavení těch částí planety, které byly ke světovému systému připojeny až později.

První ze subkapitol („Světový systém a Latinská Amerika“) naznačuje faktory vzestupu Severní a zaostávání Jižní Ameriky cca od poloviny 18. století (existence vyspělých indiánských kultur ve Střední a Jižní Americe coby překážka modernizace, náboženské důvody, odlišnosti klimatu a přírodních zdrojů). Dle Wallersteina „nebyla Amerika začleněna do již existující kapitalistické světové ekonomiky, ale ta právě vznikla díky začlenění Ameriky“ (s. 98). Příčiny vzestupu severní části vysvětluje rozdíly „utváření moci“. Oba kontinenty se lišily povahou sociálních institucí (koloniální mocí, rozdíly v kolonizujících společnostech, odlišná logika bojů za nezávislost). Roli sehrál i rozkladný a „balkanizační“ vliv vzestupu USA na sousedy. Uváděna je i klasifikace pěti fází mocenských režimů v Latinské Americe od poloviny 20. století - od relativní demokratičnosti první fáze až po vyčerpání neoliberální strategie od konce 90. let jako páté (s. 103 - 104). Zmiňována jsou základní složky v rámci soudobého hnutí za jinou Latinskou Ameriku (levicovní populisté, antisystémová hnutí,

¹⁶ Přijmeme-li jako přibližný ukazatel podíl světové výroby, který země vyvezly, pak první vlna globalizace proběhla ve druhé polovině 19. století. Pak % pokleslo a trvalo téměř sto let, než svět dosáhl opět předešlého maxima (v roce 1970). Po vrcholu globalizace (1880) došlo k velké „globalizační zpětné reakci“, která byla důvodem ke dvěma světovým válkám a krizi ve 30. letech. Otázkou je, jak se bude vyvíjet současná druhá vlna globalizace, poté co dosáhla svého vrcholu. A co bude spojeno s případným druhým „dolíkem“? (pozn. PS).

sociálnědemokratické a socialistické reformní strany) i základní naléhavé úkoly, které - podle I. M. Wallersteina - musí vyřešit jakákoli levicová vláda, chce-li uspět (blíže s. 106 - 107).

Odklon od eurocentrických teorií je v subkapitole „Světový systém a Čína“ spojován s knihou A. G. Franka *ReOrient*, s podtitulem *Globální ekonomika ve věku Asie* (z roku 1998). Slovo „*ReOrient*“ neznačí pouze Východ, ale i potřebu změnu směru. A to právě odklon od eurocentrických teorií, ke kterým vedly pouze dočasné úspěchy Evropy v 19. a 20. století. Počátky eurocentrické tradice spojuje s A. Smithem, v jehož slěpých kráčel K. H. Marx (sr. s. 108). Rekapitulován je vývoj Číny a Indie a jejich začleňování do světového systému.

Frankova koncepce zdůrazňuje historickou roli Východní Asie. Vychází z toho, že světový systém neexistuje pět set, ale již 5 000 let. Přírodním centrem systému byla Asie a Evropa vždy (tedy až do 18. století) byla jenom periferií, vedlejším a nepříliš důležitým územím. Ekonomické fungování tohoto světového systému je přitom založeno na „*velmi dlouhých vlnách*“. Jedná se o přibližně pětisetleté cykly, s cca 250 roky vzestupu a přibližně 250 roky hospodářské deprese. Předposlední velmi dlouhá vlna zahrnovala cca období 1400 - 1800. Nyní, podle Franka, žijeme v posledním období krátké vlny deprese. Holubec následně shrnuje námitky proti Frankově koncepci: podhodnocování role Evropy oproti Marxovi či M. Weberovi, odlišné pojmání kategorie světového systému ve srovnání s Wallersteinem, stejná základní podstata Frankova světového systému po cca 3 000 let a taktéž nadřazování kvantity kvalitě. „*V centru zájmu jeho výzkumu stojí dvě věci: obchod a demografický vývoj. Není divu, že v těchto oblastech má lidnatá a rozlehlá Asie navrch nad Evropou*“ (s. 112).

Sub-subkapitolka „*Jaká je budoucnost Asie?*“ pokračuje v seznámení s Frankovou koncepcí, která dějiny lidstva téměř spojuje s dějinami Asie. „... *proto se lze domnívat, že budoucnost bude především asijská*“ (tamtéž). Zkoumán je vzestup Číny, její potenciál, ale i aktuální problémy (regionální a vertikální polarizace, ekologické a demografické těžkosti, problémy politického systému, otázky spojené s dalším vývojem směrem k neoliberalismu, nebo zesílenému protekcionismu - viz s. 115 - 117). Čína je jakýsi svět v malém a není jednoznačné, do které části dnešní světové ekonomiky patří. Menší část populace (asi 10 %) žije na ekonomické úrovni jádra, další skupina (10 %) na úrovni semiperiferie a zbytek se nachází na periferii. Z hlediska mezistátního systému je Čína silnou semiperiferijní zemí.

„*Afrika a světový systém*“ je název podkapitoly 9.3. rekapitulující především dlouhodobou zaostalost černého kontinentu. „*Při začleňování do světového systému dosáhla většina asijských společností na rozdíl od Afriky agrárního stadia vývoje*“ (s. 117). Rekapitulovány jsou nevýhody např. subsaharské Afriky (nepříznivé klima, neexistence místních civilizací a států, pozdější začleňování do světového systému atd.) či stadia vlivu evropské světové ekonomiky na Afriku. Počátkem 19. století začíná stagnovat obchod s otroky a počíná již nyní nepochybná periferizace kontinentu. „*Definitivní začlenění Afriky přineslo konec masového obchodu s otroky*“ (s. 118). Africký kontinent byl nejpozději kolonizován i nejpozději dekolonizován. Nové zahájení vzestupu a blahobytu, které si s dekolonizací mnozí spojovali se nekonalo. Nastává pravý opak v podobě vypuknutí mnoha etnických, náboženských a sociálních konfliktů. Některé nepříjemné jevy, jako je například nedostatek potravy a zánik místního zemědělství vedou ke hladomorům. Průměrný věk zde snižuje AIDS a další nemoci.

Nejen teorie světového systému hovoří o africké krizi, resp. tragédii. Dnešní africká realita „*odstraňuje mírou své zaostalosti ve srovnání se zbytkem světa a neexistencí výraznějších trendů zlepšování tohoto postavení*“ (s. 120). Různé příčiny zaostalosti shrnuje teorie modernizace (špatné vlády, korupce, nedostatečné fungování občanské společnosti či přílišná intervence do ekonomiky atd.). Zaměřuje se však na vnější projevy a nikoli příčiny krize. Podle teorie závislosti je hlavní příčinou evropská kolonizace, která zničila tradiční africké instituce společnosti i ekonomiky a nastolila vysoce kořistnický koloniální řád. A vykořisťování pokračuje nadále, moderně nepřímo prostřednictvím nerovné dělby práce. Fáze B Kondratěvova cyklu pak uvrhla periferní zóny do hluboké krize, která má největší dopady právě v nejhudší části. Celkově zůstává Wallerstein aj. k perspektivách Afriky skeptický.

Holubec v **desáté kapitole** („*České země a světový systém*“) aplikuje světosystémový přístup na vývoj českých zemí. Tj. na „*území, které se nacházelo na počátku své existence na semiperiferii a zde také až do dnešní doby vytrvalo*“ (s. 98). Činí tak střizlivě, nepodléhá rozšířeným mýtům a kriticky nahlíží též na některé aspekty koncepce světových systémů.

Úvodem konstatuje, že příběh české zaostalosti je delší než trvání světového systému a „*má kořeny pravděpodobně v geografické poloze českých zemí daleko od moře a významných říčních toků, kudy vedly hlavní obchodní stezky*“ (s. 122). Ve středověku nešlo zde ani navazovat na dědictví římské říše. „*Zpoždění české společnosti raného a vrcholného středověku za Itálií a Francií lze odhadnout asi na sto let*“ (tamtéž). V polovině 13. století začíná jisté urychlení vývoje (zakládání měst, doba kolonizace, objev stříbra) a trvá do 16. let 14. století. Zaostalost se prohlubuje v době husitských válek. České země se sice od druhé poloviny 15. století opět začleňují do mezinárodního obchodu, ale již ve vedlejším postavení (hlavní obchodní cesty se přenesly jinde). K zaostávání přispělo též začlenění českých zemí do habsburské říše v roce 1526, resp. též do světové ekonomiky. I ve struktuře obchodu zaujímají Čechy postavení typické semiperiferní země a zaostávání v 16. století je patrné. Civilizační regres v 17. století zde „*není ani tak výsledkem třicetileté války, jako spíše osudem*

typickým pro všechny (semi) periferie světového systému ...“ (s. 124). Celý světový systém je v 17. století v krizi, a české země se propadají tak hluboko, že klesají i v rámci semiperiferií.

Mírný vzestup počíná v 18. století, kdy především díky přírodním podmínkám začal dynamický rozvoj manufakturního plátenického sektoru. Zavádějí se i nové zemědělské plodiny. První stroje se v bavlnářské výrobě u nás začínají uplatňovat na konci 18. století. A ve 30. letech 19. století se v Čechách začíná rozvíjet průmyslová revoluce, jako první v zemích rakouského mocnářství. Ve druhé polovině 19. století probíhá rychlá industrializace českých zemí, a možná byla i naděje na začlenění tohoto regionu do jádra světové ekonomiky. Svou roli ale sehrává též mezinárodní politický rozměr. Mocenská stagnace Habsburků začíná již roku 1648 Vestfálským mírem, kterým definitivně končí jejich vzestup. *„Čechy a Morava získaly od 70. let 19. století ve světové ekonomice pozici vyspělého semiperiferijního území a uchovaly si ji i po první světové válce“* (s. 126).

Holubec zmiňuje i rozšířený mýtus o desátém místě meziválečného Československa - s tím, že hospodářská realita přitom byla odlišná.¹⁷ Zaostalost oproti Západní Evropě i USA se projevovala v řadě oblastí. Periferiemi nově vzniklého státu se po roce 1918 rychle stávají Slovensko a Podkarpatská Rus. Politická váha státu byla obdobná jako postavení ve světové ekonomice. *„V mezistátním systému hrálo meziválečné Československo roli semiperiferijního státu, který byl součástí politiky zemí jádra zabránit ambicím Německa uskutečnit druhé kolo pokusu o přeměnu světového systému ve světové impérium“* (s. 127 - 128). Systém se začal otřásat v roce 1933 vzestupem Německa, nepodařilo se ho zachránit ani našim obětováním v roce 1938 a definitivně selhává roku 1939. Československo systém po porážce Německa přežilo a je obnoveno téměř v původních hranicích. A Holubec dodává, že možná bylo období po roce 1945 jednou z mála šancí v českých dějinách dohnat Západ (malé poškození válkou, podprůměrné civilní ztráty, ale např. ekonomické ztráty díky odsunu Němců atd.). Země však byla, hlavně díky politickým faktorům, rychle začleněna do sféry vlivu SSSR. A na čtyři desetky let se české země ocitají v sovětské hospodářské soustavě, značně izolované od zbytku světa. *„Československo se stalo nejen v ekonomickém, ale i v mezistátním systému satelitem Sovětského Svazu, a tato pozice byla ještě upevněna po roce 1968“* (s. 129).

Podle Wallersteina je vznik sovětského bloku po II. SV pokusem zemí semiperiferie dohnat jádro. A extenzivní vývoj sovětských společností v 50. letech dával jistou naději *„dohnat a předejít“*. Holubec též kriticky připomíná jeden z moderních mýtů naší transformace - pohádku o ekonomickém rozkvětu před rokem 1948 a následné *„komunistické devastaci“*. Koncepce světových systémů i data ukazují na přílišnou jednostrannost a silnou ideologičnost obdobných soudů. *„Podobným mýtem je neorousseauovská představa krásného českého člověka, jehož charakter a schopnosti byly v tomto období na dlouhou dobu zničeny, z čehož především pramení problémy transformace po roce 1989“* (Pozn. 61, s. 128).

Mnozí teoretici světového systému označují sovětský blok v první dvou desetiletích existence za *„oddělený ostrov v moři kapitalistické světo-ekonomiky“*. Postupné začleňování do kapitalistického světové ekonomiky mělo přitom na hospodářství sovětského bloku převážně vliv negativní (začalo podléhat jejím cyklům a realizovat nevýhody plynoucí z postavení semiperiferie).¹⁸ Se zmenšování tempa růstu sovětského bloku byla opouštěna Chruščovova rétorika typu *„dohnat a předejít“* a nastupuje realita tzv. reálného socialismu.

Po rozkladu sovětského bloku náleželo Československo k jeho nejnepříjemnějším částem i k těm nejméně zadluženým. Propad zmenšovala i výhodná blízkost Německa a Rakouska. Záhy začalo Československo opět hospodářsky růst (po roce 1993), s výjimkou (1997-99) růst pokračoval až do roku 2008. V následujících desetiletích tak není vyloučeno, že české země dosáhnou postavení vyspělé semiperiferie, které zaujímaly před II. SV.¹⁹ *„V současné době je Česká republika semiperiferijní zemí kapitalistické světové ekonomiky“* (s. 131). *„Postavení ČR v mezistátním systému je možno charakterizovat jako periferijní“* (s. 133). K jeho oslabení přispělo rozdělení státu. Samostatná ČR se rychle dostává do zájmové zóny Německa a USA. Součástí začleňování do mocenského vlivu zemí jádra je vstup do NATO. *„Ve vztahu k EU je obtížné říci, jestli integraci ČR považovat za další prohloubení jejího podřízeného postavení v mezistátním systému, nebo naopak vnímat*

¹⁷ Nejenom zde lze doporučit texty V. Průchy. V čele s monumentálními publikacemi Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 - 1992. 1. díl. Období 1918 - 1945* (Brno, Doplněk 2004. ISBN 80-7239-147-X), resp. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 - 1992. 2. díl. Období 1945 - 1992* (Brno, Doplněk 2009. ISBN 978-80-7239-228-5) (pozn. PS).

¹⁸ Holubec zde činí kritickou poznámku, když připomíná, že *„Wallerstein a další teoretikové světového systému mají sklon přeceňovat mezinárodní (externí) příčiny zaostalosti i celého historického vývoje“* (s. 130). Zdůrazňování vnějších faktorů má však i své přednosti, včetně kritičnosti též ke kapitalistickému systému nebo zohledňováním stupňujícího se tlaku Západu. Nevýhodou je pesimistický obraz světa či opomíjení vnitřních slabín systému sovětského. A to včetně úlohy M. S. Gorbačova při destrukci sovětského bloku (pozn. PS).

¹⁹ Otázkou nejenom pro alternativní historii zůstává, jakých výsledků by bylo hypoteticky dosaženo při volbě odlišné transformační strategie. S inspirací nikoli u (neo) liberálních a amerických vzorů, nýbrž u institucionálně zaměřených autorů, francouzského strukturalismu, německého ordo-liberalismu atd. Jinou otázkou je, zda jsme vůbec na výběr měli. Což platí též pro otázky rozdělení státu, zavlečení do NATO, EU atd. (pozn. PS).

evropskou integraci jako proces, který směřuje k rovnoprávnějšímu postavení jednotlivých zemí v politice a ekonomice Evropy“ (s. 133).²⁰

„Světový systém a budoucnost“ je název stručně **kapitoly jedenácté**. Pro nejbližší období vidí Wallerstein tři základní konfliktní linie, které budou ovlivňovat dění ve světě. Jde o konflikty mezi: 1) hlavními kapitalistickými velmocemi (USA, Evropa, Japonsko), 2) Severem a Jihem (což je zhruba konflikt mezi zeměmi jádra a zbytkem světa, včetně pokusů o vzestup Ruska, Číny, Indie aj.) a 3) konfliktní linie „Davos versus Porto Alegre“ (tj. mezi tzv. pravíci a levíci světa, personifikovaný Světovým ekonomickým fórem - od roku 1972 versus Světovým sociálním fórem - od roku 2002). Různá emancipační hnutí budou muset v následujících dekádách zabránit nebezpečím: návratu k hegemonické rivalitě mezi státy jádra a soutěžícími skupinami kapitalistů (včetně otevřeného konfliktu velmocí), přírodních katastrof (pramenícím z pokračující kapitalistické industrializace a konzumace) a dalšímu vzrůstu globálních nerovností (a rostoucímu odporu proti globálnímu kapitálu a moci USA).

Wallerstein sice uvádí, že se nevyplnily Marxovy specifické předpovědi, nicméně, že „Marx stále může mít v dlouhodobé perspektivě pravdu ...“ (viz s. 135). Od 90. let jeho optimismus slábne a „hovoří spíše o možnosti než o jistotě přechodu k socialismu“ (tamtéž, s odkazy na S. K. Sandersona, 2005). Sice se zdá, že kapitalistická světová ekonomika prosperuje, ale pracuje proti ní několik základních trendů. Jde o: 1) deruralizaci světa, 2) ekologickou krizi, 3) demokratizaci světa, 4) obrat v trendu posilování státní moci (podrobněji s. 135 - 136). Též další teoretik světového systému W. Goldfrank vidí v kapitalismu fatální rozpory, které ho patrně zničí. Uvádí čtyři scénáře budoucnosti: barbarismus I (nukleární holocaust, jeho největší nebezpečí datuje 2015 - 2050), barbarismus II (globální fašismus), socialismus I (celosvětový stát blahobytu po vzoru dnešního Švédska) a socialismus II (světový stát demokratického socialismu). Předpokládá pravděpodobnost nástupu socialismu ve střednědobém horizontu. Problémy ve scénáři světového demokratického-socialistického státu spatřuje další autor W. W. Wagar (s koncepcí blízkou společnosti New Age, včetně přesunů od globální racionalitě k scientismu a ekomytice - viz s. 137).

Wallerstein se taktéž pokouší o nástin nového socialistického produkčního systému: „Základní myšlenkou je, že na základně pokročilé technologie, schopné zajistit míru globální produkce odpovídající obecným potřebám světové populace, budou míra a formy výroby výsledkem kolektivního rozhodování prováděného v zájmu těchto potřeb. Globální stát bude provádět globální přerozdělování, čímž dojde k vyrovnaní ekonomické úrovně jednotlivých regionů. Navíc se domnívá, že v budoucnosti bude rozsah pracovního času nutného k udržení vysoké míry produktivity podstatně nižší, aby bylo každému jedinci umožněno mít čas a prostředky k vykonávání aktivit zaměřených na naplnění jeho lidského potenciálu“ (s. 126).²¹

Kritické protiargumenty

Předposlední, nejrozsáhlejší, **kapitola dvanáctá** („Kritika teorie světového systému“) nijak nezakrývá, že již od počátku čelil Wallersteinův přístup mnoha kritikám. Samozřejmě, že jde o abstraktní teoretický model, který se realitě podobá jenom přibližně. Otázkou přitom ale je, zda nám k poznání reality může posloužit a pomoci. Mnozí se kloní k odpovědi, že ano.

Proti Wallersteinově teorii bývají uváděny následující kritické argumenty: 1) Jde o ekonomický redukcionismus (asi nejčastější bod kritik - např. T. Skocpolová či A. L. Zolberg, podle nich nelze státy redukovat pouze na ekonomické funkce, měly by být začleněny též další faktory náboženské, intelektuální či kulturní, které nemusí být pouze následky fungování světového systému, ale i příčinami jeho vzniku a fungování atd.); 2) Prázdnot konceptu jádra a periferie v dnešním světě (v minulosti měl koncept opodstatnění, ale v době „global cities“ propojených moderními telekomunikacemi a v době existence transnacionální kapitalistické třídy již nikoli, viz např. koncepci W. I. Robinsona, podle kterého se celý světový systém proměnil nepozorovaně ve světové impérium, kde vládne nadnárodní kapitalistická třída); 3) Historická přesnost (řada historiků vrší důkazy, které Wallersteinův model v dílčích aspektech vyvracejí); 4)²² Přehnaný holismus a existence nerovné

²⁰ Realističtější je první možnost, o čemž svědčí nejen tlaky eurofundamentalistů a nedemokratické peripetie kolem tzv. Lisabonské smlouvy. Teorii světových systémů možno aplikovat i na EU, resp. eurozónu. Aktuálně se hovoří o vážných problémech periferijní států eurozóny (Řecka, Portugalska, Španělska i Itálie aj.) (pozn. PS).

²¹ Wallersteinovo vymezení je velmi vágní. Je zde cítit Marxův vliv (ekonomie času aj.), ale nikde ani zmínka o vlastnické podmíněnosti, zbožně-peněžních tržních vztazích atd. V této oblasti je možné připomenout značný náskok při úvahách o socialismu 21. století u našich autorů. Zájemcům možno doporučit seznámení s výstupy v rámci dlouhodobého projektu S21 (např. na <http://www.kscm.cz>). Přehlédnuta by však neměla být poznámka 63 na s. 136 ohledně Wallersteinova návrhu na vytvoření vědní disciplíny „utopistiky“ (coby analýzy možných utopií, jejich limitů a těžkostí). Za účelem úvah o budoucím socialistickém světovém systému (pozn. PS).

²² Na s. 140 bod 4 chybí, zřejmě však jde pouze o chybu číslování. Vedla uváděných kritických výhrad možno ještě zdůraznit přílišný liberalismus a kosmopolitní charakter koncepce. A nedoceňování národního rámce a národních specifík. Uvedené by však mohlo náležet do některé ze skupin shrnutých protiargumentů (pozn. PS).

směny (světový systémový přístup vidí svět propojený více než je, nerovná směna mezi jádrem a periferií je též sporná a chudé země mají různé komparativní výhody); 5) Nutnost existence periferie pro rozvoj jádra (podle některých by se např. evropská průmyslová revoluce uskutečnila i bez bohatství získaného na periferiích); 6) Rozpornost konceptu semiperiferie (semiperiferie je vágně formulována, kdy jde o všechny země, které se prostě nehodí do jádra ani periferie, podle Wallersteina však semiperiferie neexistuje kvůli ekonomickému fungování světového systému, nýbrž kvůli jeho politickému fungování²³); 7) Zbídačování periferie (koloniální mocnosti na periferii mnohé vybudovaly, ve 20. století existuje rozsáhlá rozvojová pomoc atd.); 8) Funkcionalismus a teleologičnost (Wallersteinův přístup bývá označován za funkcionalistický, kdy jde o systém a není jasné, zda si světový systém vytváří funkce, aby přežil, nebo jestli určité funkce vytvářejí světový systém, Wallerstein vychází z tradice amerického strukturálního funkcionalismu); 9) Obchodní charakter kapitalismu (R. Brenner označuje teorii „za spíše cirkulační nežli produktivní koncepci kapitalismu“ (s. 141), kdy je zdůrazňována především směna a méně si všímá výroby i třídních vztahů); 10) Eurocentrismus a jádrocentrismus (včetně např. toho, že i adjektivum „světový“ je silně eurocentrické, viz Ch. Chase-Dunn aj.); 11) Přílišné ztotožnění pojmu světového systému s konceptem kapitalismu (kdy podle Wallersteina se zdá, že neexistovaly jiné cesty vývoje k moderní společnosti než přes kapitalismus); 12) Nedostatečná pozornost otázkám genderu (absentuje zde genderová analýza, což řeší např. K. Wardová studií o postavení žen v zónách světového systému); 13) Ideologičnost („Podle konzervativních autorů je teorie světového systému spíše ideologií sebebrskačství Západu“ (s. 143), ostře napadána je též i údajná Wallersteinova premisa o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu atd.).

Vztah teorie světových systémů a marxistických (či tzv. marxistických) koncepcí

Třetí oddíl je zaměřen na kritiku teorií světového systému, jejich rozpracování, resp. též (a v neposlední řadě) na vztah k marxismu, který zřejmě reprezentuje klíčový myšlenkový zdroj. Holubec koncepcí řadí do kontextu vývoje neomarxistického myšlení. Důraz je kladen především na vklad Ch. Chase-Dunna a A. G. Franka i na Wallersteinův myšlenkový vývoj od 90. let. V textu jsou formou exkurzů naznačeny i další aplikace teorií světového systému.

V úvodním přehledu typů argumentů proti koncepci (na začátku kap. 12 - viz výše) Holubec na řadě míst naznačuje též Wallersteinovu obhajobu a přidává i některé své kritické výhrady a poznámky. Následuje pasáž 12.1 „*Teorie světového systému a marxismus*“.

Wallersteinova koncepce někdy bývá označována přímo za marxistickou či neomarxistickou. Samotný Wallerstein uvádí Marxe jako jeden z klíčových zdrojů inspirace. Oba vidí v kapitalismu prozatím nejprogresivnější výrobní způsob, oba největší událost světových dějin spojují s přechodem od feudalismu ke kapitalismu a oba předpokládají budoucí zánik kapitalismu pod vlivem jeho neřešitelných rozporů. Wallerstein předkládá řadu citátů z Marxe (a Engelse), kde údajně anticipuje světový systémový přístup (v čele s podobným datováním vzniku kapitalistické ekonomiky v 16. století (kdy byl vytvořen světový obchod a světový trh) v *Kapitálu*, blíže s. 144). Pojem světový systém nachází poprvé v marxismu u Lenina (v *Imperialismu jako ...*). Za nejvíce blízkého považuje v rámci marxistické tradice úvahy N. I. Bucharina (viz s. 144 - 145). Holubec správně připomíná, že marxismem ovšem zde není míněna ideologie země sovětského bloku. Např. v bývalém ČSSR byla Wallersteinova koncepce oficiální marxistickou sociologií a historiografií vesměs ignorována.

Wallerstein sám rekapituluje odlišnosti své teorie od premis tzv. tradičního marxismu: 1) kritičnost k marxistickému eurocentrismu (Marx vychází ze studia evropského vývoje a nesnaží se svou koncepcí společenskoekonomické formace o interpretaci dějin Asie, nýbrž používá kategorii „asijský výrobní způsob“ atd.); 2) skeptičnost k nezvratnosti procesu sociální změny; 3) využívá koncept dlouhého trvání (odlišný od marxistického konceptu relativně krátkých revolucí, měnicích od základů společnosti, kdy podle Wallersteina přechod od feudalismu ke kapitalismu je velmi dlouhodobým procesem s řadou zákrut a oba systémy přitom po většinu času existují vedle sebe); 4) vznik kapitalismu nazírá jako výsledek působení spíše vnějších faktorů (především obchodu - a nikoli pouze změn výrobního způsobu); 5) menší důležitost procesu industrializace (kdy zde nejde o kvalitativní změnu, ale o prohloubení existence již existujícího systému); 6) odmítání konceptu všeobecné krize kapitalismu; 7) klíčový je zde konflikt mezi centrem a periferií, konflikt o hegemonii, nebo o vytvoření světového impéria ve světovém systému (nikoli třídní boj mezi buržoazií a proletariátem); 8) odmítání teze o tzv. proletarizaci většiny obyvatel, ke které podle Marxe kapitalismus nevyhnutelně vede; 9) odlišné pojetí třídy (s definicí tříd někde „mezi Marxem a Weberem“, klíčovým elementem při analýze již není vztah k výrobním prostředkům či míra jejich třídního vědomí, ale „také geografický rámeček jejich sebedefinování“ - viz s. 148).

²³ Podle Holubcova názoru by bylo vhodné hovořit o dvou typech semiperiferií - hospodářské a politické (s odkazem na kap. 8). Tyto se přitom mohou, ale nemusí, překrývat (pozn. PS).

Wallerstein, Chase-Dunn, Frank a další autoři

Další subkapitola „*Světový systém 13. století podle Janet Abu-Lughodové*“ seznamuje se zajímavou reformulací světosystémového přístupu v knize *Before European Hegemony. The World System AD 1250 - 1350* (z roku 1989). Autorka doplňuje Wallersteina v oblasti kořenů světového systému a dokumentuje, že tento v Evropě nevzniká „na zelené louce“. První světový systém existoval již ve druhé polovině 13. století. Byl charakterizován geografickou větší rozsáhlostí (než pozdější kapitalistický) - zahrnoval Euroasii od Východní Číny po Západní Evropu. Dále byl méně hierarchický, neboť jeho povaha nebyla primárně kapitalistická (existovalo zde osm menších subsystémů a kategorie jádra, semiperiferie a periferie nebyly tak vyhraněné). A Evropa v něm hrála roli spíše periferní. Do systému byla integrována díky křížáckým výpravám a mongolským tažením, které obnovily obchodní cesty. Klíčovými evropskými účastníky systému byla města severní Itálie, champagneské trhy ve Francii a flanderská města (Gent, Bruggy). Světový systém 13. století si však sám způsobil zničení. Natolik provázal hospodářství světa, že umožnil rozšíření moru ve 14. století. Nemoc systém dezintegrovala a tento již nebyl schopen obnovy. K dalším „objevitelům“ prvních světových systémů náleží S. Amin (světový středomořský systém za Alexandra Velikého), H. H. Nolte (jiný systém ve středověké Evropě) či rozšířené aplikace na různé civilizace Latinské Ameriky (středoamerický světový systém, Olmécký systém atd.).

S. Holubec dodává, že by možná šlo hovořit o některé fázi existence sovětského bloku jako o specifickém světovém systému (např. v 50. letech). V sub-subkapitole 12.4.1 potom Holubec nabízí vlastní hypotézu o existenci českého velmi malého světového systému v 6. - 9. století. Nicméně kriticky připomíná, že „...objevování“ stále nových a nových světových systémů sílu Wallersteinova původního pojetí spíše rozmělnuje“ (s. 151).

Následná část „*Globální systém Andre Gundera Franka a Barry K. Gillse*“ seznamuje s přístupem, který jde ještě dále. Jmenovaní (1993, 1994 aj.) vytvořili koncepci systému trvajícím 5 000 let. Prakticky ztotožňují světový systém s lidskou civilizací. Přitom jejich systém od roku 2 700 př. n. l. vykazuje podobné charakteristiky jako Wallersteinův, včetně akumulace kapitálu a mezinárodní dělby práce. Klíčovou událostí světových dějin je zde vytvoření civilizace a od té doby se pouze prohlubují již existující trendy. D. Wilkinson (1995), vycházející z jejich pojetí, navrhuje termín „*centrální civilizace*“ vznikající okolo roku 2 000 př. n. l. Rozlišuje její různé fáze, s přesuny mocenského centra atd. (s. 152 - 153).

Dalším rozebíraným přístupem je teze o mnoha světových systémech, obsažená v díle Chase-Dunna a Halla *Rise and Demise. Comparing World System* z roku 1997 (podkapitola „*Mnoho světových systémů Christophera Chase-Dunna a Thomase D. Halla*“). Tito autoři rozšiřují definici světového systému a např. jednoduché kultury, které se dostatečně integrovaly popisují coby „*velmi malé světové systémy*“ (s návazností na Wallersteinovu kategorii „*minisystému*“ - podrobněji viz s. 154). Příkladem malého světového systému je území kmene Wintuů na severu Kalifornie existující až do doby příjezdu bílých osadníků na sklonku 19. století. Zmiňovány jsou též rozpornosti tohoto pojetí: „*světový*“ systém je zde velmi malý (u výše uvedeného jenom cca 4 800 km²) a ani bohatství tady nevzniká na úkor druhého, „*což je základní rys světového systému*“ (s. 156).

Následuje již výše avizovaný „*Exkurz: Velmi malý světový systém v Čechách 6. - 9. století*“. Jde o původní zajímavou Holubcovu hypotézu, ve které aplikuje světosystémový přístup na dávnější etapu naší historie. Čechy v mentalitě tehdejších lidí představovaly pouze velmi obtížně přístupný geografický celek, oddělený od okolního světa vysokými horami s neprostupnými hvozdy a spojené se zbytkem světa jen několika málo špatně udržovanými cestami. Holubec je názoru, že v české kotlině lze v době od 6. do 9. století hovořit o „*velmi malém světovém systému*“, ve smyslu definice Chase-Dunna s Hallem. Systém charakterizuje, včetně jeho dynamiky. Od 9. století se začal vyvíjet směrem k hierarchické společnosti.

A dospívá až k ustavení prvního českého státu kolem 10. století. Odvolává se přitom na historika D. Třeštíka (1997 aj.) a názor, že toto „*bylo dokonce jakýmsi vedlejším produktem válečnických družin chytajících otroky*“ (s. 158). Význam obchodu se slovanskými otroky ostatně dokládá i fakt, že v řadě indoevropských jazyků se slovo otrok vytvořilo ze slova Slovan (anglicky Slave, německy der Sklawe). Iniciátorem a hnacím motorem přitom byla arabská ekonomika, která zažívala svůj vrcholný rozvoj od počátku 10. století a integrovala do sebe řadu regionů Střední a Východní Evropy. Dalším systémem byla Velkomoravská říše. Vzniká počátkem 9. století a jako první se jí podařilo Čechy na přechodnou dobu (léta 880 - 895) začlenit do svého teritoria. Třetím systémem byla Východofrancká říše a západní křesťanství. Systém se do Čech pokoušel vojensky a ideologicky expandovat na počátku 9. století. V interakci s okolními systémy na více místech českého „*velmi malého světového systému*“ začalo docházet ke vzniku sociálních hierarchií. V 9. století se vytváří tři integrační centra (východočeské, středočeské a severočeské) a dosud není plně zodpovězené, kdy dochází k jejich integraci. Dokončení sjednocení české kotliny bývá datováno do 10. století a „*raný český stát mohl za Boleslava I. zahájit expanzi mimo českou kotlinu*“ (s. 159). Expanze byly stále převážně „*lovem na otroky*“. Někdy bývá definitivní sjednocení českého státu vztahováno k roku 995 (vyvraždění Slavníkovců). Dále text naznačuje problémy začleňování Čech do systému západofrancké a později německé říše. Silné propojení českých zemí s arabskou

ekonomikou v 10. století, a její vliv, se v 11. století vytrácí a české země se dostávají plně pod politický a kulturní a později i ekonomický vliv německé říše, resp. celého systému středověké Evropy (v pojetí H. H. Nolteho z roku 1982).

S využitím T. D. Halla (2000) Holubec rekapituluje, že platí pravidlo „... čím je začleňující stát silnější, tím jsou drastičtější změny, jež doprovázejí začlenění nového území“ (s. 160). S příklady Apačů a Komančů v Novém Mexiku. Těž platí, že „... čím je vyšší stupeň socioekonomického vývoje začleňované společnosti, tím je větší šance, že tato začlenění přežije“ (dtto). Začleňování přitom nebývá nevyhnutelné a zdaleka plynulé. Význam má i to, zda je začleňované území od počátku součástí státu, který začleňuje. Důležitý je taktéž stupeň začlenění: plně (kdy je místní populace vyhubena či asimilována), částečné (např. v podobě indického koloniálního státu), nebo začlenění, kdy nedochází k likvidaci místních populací, kultury ani státních struktur (např. Japonsko v 19. století, vstupující do světového systému v pozici umožňující brzké vyhoupenutí se do pozice semiperiferie či jádra). „Čechy šly prostřední cestou. Neztratily sice svůj etnický charakter, vytvořily si a uchovaly vlastní státní útvar, ovšem byly podřízeny německé politické (světské i církevní) moci“ (s. 162).

Krátká pasáž „Struktura a vývoj světového systému“ charakterizuje čtyři složky světového systému v pojetí Chase-Dunna a Halla: politicko-vojenskou síť, síť výměny prestižního zboží, síť výměny zboží běžné potřeby a informační síť. Včetně řady historických reálií (viz s. 162 - 163). Následná část „Dynamika světového systému“ seznamuje se čtyřmi základními trendy vývoje každého světového systému podle těchto autorů. Jde o pulzaci (růst a smršťování sítě), vzestup a pád velkých politických útvarů, oscilaci mezi politickými a tržními formami akumulace a o střídání nerovných a poněkud rovnoprávnějších vztahů mezi centrem a periferií. Následují telegrafické sub-subkapitoly „Kapitalistická fáze vývoje světového systému“, „Semiperiferie“ a „Model vytváření hierarchií“. Zde Holubec dokončuje seznámení s modelem Ch. Chase-Dunna a T. D. Halla, který detailněji konfrontuje s výše charakterizovaným přístupem I. M. Wallesteina a též s koncepcí A. G. Franka (s. 164 - 170).

Zmiňovány jsou odpovědi Chase-Dunna s Hallem na údajný Wallersteinův eurocentrismus (viz s. 163) nebo jejich kompromis ohledně používání termínu kapitalismus (Frank tento pojem prakticky opouští, Wallerstein s ním naopak prakticky moderní světový systém ztotožňuje - sr. s. 164 a následující). Chase-Dunn a Hall pojmají semiperiferii jako „místo zrodu inovací“ a rozlišují různé druhy mobility semiperiferie v moderním světovém systému (viz s. 166). Ambicí Chase-Dunna s Hallem je též vytvoření univerzálního modelu socioekonomické evoluce. Klíčovou roli v ní hrají: sociální hierarchie, rozvoj nových technologií a populační tlak. Holubec model kritizuje za silný demografický a ekologický redukcionismus (blíže s. 168). „Ambicí Chase-Dunna a Halla stejně jako Gundera Franka bylo formulovat obecnou teorii dějin lidstva, zatímco Wallersteinovy ambice byly menší - vysvětlit vznik kapitalismu v Evropě v 16. století a logiku jeho pozdějšího fungování ...“ (s. 169). A závěrem kapitoly připojuje několik poznámek důležitých z české perspektivy. Znovu diskutuje kritiku eurocentrismu (přesněji západoeurocentrismu), míru přeceňování Asie (a podceňování Evropy) u A. G. Franka či poukazuje na možnost využití analýzy Ch. Chase-Dunna též pro interpretaci dějin předstátních kmenových útvarů na území českých zemí a raně středověký český stát před jeho začleněním do evropského světového systému (blíže s. 170).

Wallersteinův myšlenkový vývoj

Poslední kapitola třináctá („Wallersteinův epistemologický obrat“) seznamuje s reakcí I. M. Wallersteina na námitky proti koncepci světových systémů. Zejména ohledně ekonomického redukcionismu a v souvislosti s nástupem postmoderny v sociálních vědách. V polovině 80. let Wallerstein reaguje tzv. epistemologickým obratem a od té doby „zaměřuje svou pozornost na otázky vědy, poznávání a sociální konstrukce reality“ (s. 171).

V jeho původní koncepci světového systému byl kladen důraz na ekonomiku (mezinárodní dělba práce) a mezinárodní politiku (mezistátní systém). Od 80. let začíná zdůrazňovat, že světový systém, kromě ekonomických funkcí, potřebuje ke svému fungování také jakési „intelektuální lešení“ či hodnotový systém. Jeho hodnoty tvoří: paradoxní kombinace univerzálních norem a rasisticko-sexistických praktik, geokultura ovládaná středovým liberalismem²⁴ a struktura vědění (podrobněji s. 171 - 172). Moderní věda potom má -

²⁴ Geokulturou rozumí soubor norem a způsobů diskurzu, které jsou široce akceptovány jako legitimní v rámci světového systému. Vzniká v době francouzské revoluce. Stojí na myšlenkách, že politická změna je přirozená a, že veškerá moc pochází z lidu. Na základě těchto pouček se vynořují tři základní ideologie, které vytvořily geokulturu moderního světového systému. Jde o liberalismus, konzervatismus a radikalismus/socialismus. Poslední vedený chtěl vše urychlit, konzervatismus zabrzdit, liberalismus je mezi nimi. „Ač se konzervatismus a radikalismus jevíly v příkrém protikladu k liberalizmu, ve skutečnosti byly jen jeho variantami, neboť akceptovaly dvě výše zmíněné myšlenky“ (s. 171 - sr. s pozn. 8). Každá z ideologií měla přitom téma, kterým neutralizovala příslušné chudší vrstvy. Volební právo (což prosazovali liberálové a socialisté), sociální stát (u socialistů a některých konzervativců) a národní identitu (hlavní agenda konzervativců). Po celé 19. století tyto tři ideologie dobře koexistovaly a v řadě oblastí se ani nelišily, např. ve vztahu ke kolonialismu (pozn. PS).

z hlediska světového systému - tři části: systém moderních univerzit, epistemologické rozlišování mezi dvěma kulturami a zvláštní roli sociálních věd (viz s. 172 - 173).

Osudové rozdělení mezi sociálními vědami (které ztížilo dialog a ochudilo tak naše myšlení) Wallerstein váže k příčině v podobě základní ideologie jádra světového systému - tj. eurocentrismu. Podkapitola „*Eurocentrismus v sociálních vědách*“ charakterizuje tuto kategorii podle Wallersteina. Pojem přebírá od S. Amina (1988) a uvádí čtyři jeho nejsilnější projevy, které zaznamenáváme především v pojetí dějin, v pojmu civilizace, v pojmu orientalismus a v koncepci pokroku. „*Eurocentrismus je ideologie, která nás má donutit akceptovat evropskou nadvládu jako cokoli přirozeného a normálního*“ (s. 173). Znamená: 1) upírání prvenství či vysoké kultury neevropským zemím, 2) přehnané zdůrazňování evropské kultury a jejího vlivu, 3) zaměňování evropských zkušeností za zkušenosti celého světa, 4) pokusy interpretovat neevropské kultury používáním evropských kategorií (a vyprávění o těchto kulturách z pohledu Evropanů). „*Eurocentrismus se vyskytoval od počátku evropské expanze, svého vrcholu dosáhl v 19. století a přežívá ve své mírnější a sofistikovanější podobě i v současnosti. ... pronikl do většiny sociálních i přírodních věd. V největší míře do historiografie, ale také do sociologie, filozofie či ekonomie. S eurocentrickými přístupy se setkáváme i v geografii nebo biologii*“ (s. 174).

Připomínány jsou prvopočátky eurocentrismu (v době velkých zámořských cest), jeho zlatý věk v 19. století (Evropa si vybudovala koloniální impérium a podřídila zbytek světa) či to, že nejde o jedinou variantu etnocentrismu (viz s. 174). Nejsilnější projevy jsou nacházeny v evropském dějepisectví, včetně současných dějepisných osnov. „*Součástí ... je představa o přímé návaznosti moderního světového systému na židovskou a řecko-římskou tradici a naopak upírání práv arabského světa na stejné kořeny ...*“ (s. 175). Součástí je i vyzdvihování křesťanství (hlavně protestantského). Eurocentrismu neuniklo ani marxistické dějepisectví aplikující společenskoekonomické formace též na neevropské kultury. Podle Wallersteina je eurocentrické označení evropský kontinent i samotný pojem civilizace. Coby eurocentrickou kritizuje samotnou koncepci pokroku. Pokrok neodmítá (jako postmodernisté), leč odmítá představu dějin „*jako lineárního vzestupu od barbarství k ideální společnosti*“ (s. 177). Eurocentrické pojetí pokroku nám přitom vnucuje představu, že jediné naše civilizace se vyvíjí tím správným směrem. Dalším nebezpečím je, že ideologie pokroku vlastně představuje legitimizaci existence jádra světového systému a delegitimizaci pokusů periferie kráčet svou vlastní cestou (chce-li svět dosáhnout pokroku, musí kráčet stejnou cestou jako Evropa).

Podle Holubcova mínění je možné hovořit o „*určité měkčí verzi eurocentrismu i ve vztahu západních společenských věd ke středovýchodní Evropě*“ (s. 177). I Rusko bývá často cejchováno jako „*neevropská civilizace*“, menší země jsou nezřídka zcela přehlíženy. Jako příklady těchto způsobů uvádí používání termínů: připojování k Západní Evropě, vytvoření jedné nálepky „*Východní Evropa*“, redukce dějin Východní Evropy na 20. století a přeceňování vlivu západních (německých) kolonistů a Židů na dějiny středovýchodní Evropy.

„*Krise geokultury světového systému*“ je pasáží upozorňující především na příběh krize liberalismu. Ideologie liberalismu (ve všech třech svých variantách - liberální, konzervativní a radikální) je od dob francouzské revoluce geokulturou moderního světového systému. A rok 1968 zahajuje její krizi, trvající dodnes. „*Tak jak světová ekonomika prochází krizí od roku 1914, tak se podle Wallersteina nachází geokultura v krizi od roku 1968*“ (s. 178). Příběh krize se začíná odvíjet již změnami po roce 1945, rok 1968 pak nazývá „*světovou revolucí*“ (protesty v Československu, Francii, Německu, USA, Číně, Mexiku, Japonsku či Tunisku). Revoluce 1968 byla sice politicky poražena, ale podle Wallersteina se jí podařilo „*otřást na světě od doby francouzské revoluce bezkonkurenčně převládající ideologii liberalismu*“ (s. 179). Přičemž tvrdí, že po roce 1968 došlo „*k opětovnému osvobození ideologií radikalizmu a konzervativizmu z liberální náruče ...*“ (tamtéž).²⁵

Rok 68 pro Wallersteina představuje „*obnovení naděje ve změnu kapitalistického systému, naděje, která trvá dodnes*“ (dtto). Jde též o poslední velkou revoluci a rok 1989 byl pouze jeho pokračováním, neboť „*byl také projevem nespokojenosti se starou levicí panující dosud ve východní Evropě*“ (s. 179, s využitím Wallerstein, I. M.: *After Liberalism*. New York, New Press 1995, s. 140).

Proti tomuto pojetí roku 1968 Holubec oprávněně vznáší celou řadu kritických výhrad. Zpochybňuje návrat ideologií ke svým kořenům po roce 1968 (o vlastním splývání ideologií hovoří Holubec až v Evropě 50. let - podrobněji viz tamtéž²⁶) i např. tezi o opětovné ideologizaci společnosti od 70. let. Pokračuje přitom individualizace a depolitizace moderní společnosti. Kriticky nahlíží též na pojetí tzv. nové a staré levice (tzv. nová levice zrozená z roku 1968 je „*z hlediska síly již jen slabým odleskem levice staré ...*“ (s. 180)), a namítá i proti značně zjednodušenému pojetí role vládnoucí třídy (blíže tamtéž). A celou pasáž zakončuje poctivou větou,

²⁵ Silným argumentem proti tomuto údajnému „*osvobození*“ může být syntéza dominantních (neo) liberálních aspektů a některých (neo) konzervativních prvků v rámci ideologie tzv. Nové pravice 70. a 80. let. A existují též i názory spojující rozklad sovětského bloku právě s nemístným liberalismem tehdejších stranických aj. elit. Kritizovány jsou též stále přetrvávající iluze o tzv. tržním socialismu a dalších tzv. třetích cestách (pozn. PS).

²⁶ Připomenout možno různá chápání ideologií (negativní, pozitivní, neutrální ...). A též různé úvahy o „*konci ideologií*“ spojované např. s „*koncem politiky*“ (marxismus, anarchismus), s „*vítězstvím velké dobré vlády, technokratických elit a pořádných ruky trhu*“ (D. Bell) či s „*koncem historie*“ (F. Fukuyama). Vždy přitom jde o ideologické soudy, ve dvou posledních případech též o výraz nadřazenosti ideologie liberální atd. (pozn. PS).

že jistě „je záslužná snaha vysvětlit události celého světa jedním velkým modelem, ale právě v případě roku 1968 se nemohu ubránit dojmu, že Wallerstein příliš zkruskuje realitu, aby tomuto modelu vyhovovala“ (s. 180).

Společně s krizí světové ekonomiky a krizí geokultury světového systému přichází ve 20. století, podle Wallersteina, také krize moderní vědy. S touto seznamuje čtenářsky náročnější sub-subkapitola „Krise moderní vědy a její východiska“. Prvním dokladem této krize je tendence společenských věd opouštět otevřený eurocentrismus. Sociálněvědní diskurz se především během 60. let přesouvá od eurocentrismu k tzv. evropskému univerzalizmu. „Jedná se o přístup, podle něhož Evropa jako první objevila a zavedla hodnoty, které jsou všelidské, a proto má právo vystupovat na jejich obranu i v neevropském světě“ (s. 181). Základní myšlenku tzv. evropského univerzalizmu pokládá Wallerstein za již starou, což dokladuje např. diskuzí mezi dvěma španělskými kněžími ze 16. století (viz s. 181). Týkala se toho, zda mají Španělé právo dobývat indiánská území. Jejich argumenty, ale s moderními výrazy, se používají dodnes. Jako příklad uvádí argumenty pro (tzv. američtí konzervativci) a proti válce (tzv. levicoví kritici zahraniční politiky USA) v Iráku v roce 2003 (blíže s. 182).

Tzv. evropský univerzalizmus je přitom ve něčem ještě „nebezpečnější než eurocentrismus, neboť není tak snadné rozpoznat jeho eurocentrickou podstatu“ (s. 181). Tzv. antieurocentrickým eurocentrismem Wallerstein nazývá odmítače eurocentrismu, kteří však z jeho logiky neustále vycházejí. Klasický eurocentrismus hovořil o výlučnosti Evropy (a tvrdil, že pouze evropský „duch“ mohl vynalézt modernitu), antieurocentristé používají jiná tvrzení. Typu, že ať Evropa provedla cokoli, jiné civilizace dělaly totéž, než jim Evropa z pozice geopolitické síly toto přerušila (např. různé levicové teorie modernizace). Či, že cokoli Evropa udělala, není ničím jiným než pokračováním toho, co jiní již činily, přičemž se Evropa na přechodnou dobu dostala do čela (např. u A. G. Franka - podrobněji s. 182 - 183). Wallerstein oba skupiny argumentů podrobuje kritice. Text dále detailněji komparuje pojetí role Evropy při vzniku kapitalismu u Wallersteina, Franka, Marxe a K. Pomeranze (viz s. 184).²⁷ Závěrem je, že A. G. Frank je antieurocentrický (Evropa není ničím výjimečným) a současně eurocentrický (transponuje evropský systém na dějiny všech euroasijských civilizací). „Wallerstein je spíše než antieurocentrický pouze antievropský, neboť říká, že Evropa způsobila mnohé zlo, a zároveň eurocentrický, neboť říká, že evropský fenomén představoval skutečně historicky nevidaný fenomén“ (s. 184). A Holubec ještě dodává: „Jeho přístup bych proto nazval antievropským eurocentrismem“ (tamtéž).

Jako řešení pro moderní vědu vymanit se z aktuální krize I. M. Wallerstein uvádí nutnost zbavení se nejenom eurocentrismu, ale i evropského univerzalizmu. „Na jeho místo je podle Wallersteina třeba postavit univerzálně univerzalistickou vědu“ (s. 184). Nestačí bojovat pouze proti eurocentrismu a evropskému univerzalizmu v sociálních vědách, ale je třeba vést ofenzívu „proti sociálním vědám samotným v jejich dnešní podobě a za jejich proměnu ve vědy sdílející univerzální (globální) univerzalizmus“ (dtto). Abychom tedy svět mohli změnit, je třeba ho nejprve umět poznat a popsat. K tomu musíme vytvořit vědu, která nám to bude umožňovat a zároveň rozbít monopol univerzity na tvorbu vědění (viz tamtéž). Adekvátní věda musí rušit umělé rozdělení mezi humanitními a přírodními vědami a musí i rozbít požadavek na hodnotovou neutralitu vědce (nedosažitelný a současně škodlivý, neboť brání v jeho společenské angažovanosti). Za inspiraci Wallerstein označuje myšlení fyzika a chemika I. Prigogina. Jde o tvůrce tzv. complexity studies, odmítajících základní východiska moderních přírodních věd a krácejících v naznačených směrech (podrobněji s. 185 - 186).

Závěrečná krátká pasáž 13.4 „Problémy Wallersteinova přístupu“ shrnuje Holubcovy kritické postřehy ohledně myšlenkových proměn a posunů jmenovaného autora. Za základní problém Wallersteinovy koncepce označuje (obdobně jako A. G. Frank aj.), že „... jeho vlastní pojetí světového systému je také poněkud eurocentrické“ (s. 186). Holubec např. upozorňuje, že Wallerstein nikdy nevěnoval pozornost zárodkům odlišných systémů. Dále klade otevřené otázky ohledně možné existence více variant moderny atd. Druhý problém spatřuje „v jeho jednoznačně negativním hodnocení dopadů moderního světového systému ...“ (s. 187). A díky čemuž „vnímá moderní vědu jako z podstaty defektní“ (dtto). Myšlenka na reformu evropských sociálních věd hrozí nebezpečím, že „s vaničkou bude vylito i dítě“. Svou kritikou riskuje, že „škrtně i pozitivní aspekty dopadu moderních sociálních věd“ (s. 187). Třetí problém konečně spatřuje v požadavku na propojení přírodních a humanitních věd na bázi věd společenských „a v jeho požadavku na propojení hledání pravdy s hledáním dobra a krásy“ (dtto).²⁸ I. M. Wallerstein má v oblíbě velké systémy a struktury. „Jenže velká struktura plodí řadu nezamýšlených důsledků a stává se nepružnou. Není jisté, jestli svět nepohání kupředu spíše konkurence mezi jednotlivými přístupy než vytváření gigantických systémů“ (s. 187).

Kritická inspirace zdaleka nejenom pro sociology

Celá studie je završena telegrafickým **Závěrem**. Zde autor, s využitím příspěvků především S. K. Sandersona (ale i Wallersteina), formuluje v sedmi stručných bodech poučné teze ohledně „vysvětlení pravidel fungování moderního světového systému“ (s. 188).

²⁷ V řadě aspektů však - a nejen v těchto pasážích - jde spíše o silně akademické slovíčkaření (pozn. PS).

²⁸ Ještě, že ne také „pravdy a lásky“ (nekorretní pozn. PS).

Parafrázujeme: 1) Moderní svět je především kapitalistickým světem a princip kapitalistické akumulace je v několika posledních stoletích hlavním zdrojem sociální evoluce. 2) Kapitalistický svět vytvořil extrémně nerovné poměry (kdo měl lepší startovní podmínky, měl možnost svou pozici nadále zlepšovat, kdo nikoli - končí dnes často v postavení ještě horším a závislejším). 3) Pozice společnosti v systému je daná a její postavení má značnou trvalost (vzestupy jsou obvykle možná pouze v jistých hranicích). 4) I přes to, že propast v národním důchodu mezi rozvinutými a méně rozvinutými se zvětšuje, zažila většina nerozvinutých zemí - ve srovnání se svou minulostí - hospodářský rozvoj. 5) Nerozvinuté země se sice rozvíjejí, ale obrovská většina jich nikdy nedosáhne úrovně rozvinutých zemí (a ve skutečnosti může s nimi pouze ztrácet krok, rovnoměrný rozvoj světa není možný díky ekonomickému fungování kapitalismu i z ekologických příčin). 6) Vztahy mezi rozvinutými a nerozvinutými zeměmi byly a stále jsou charakterizovány vysokým stupněm ekonomického vykořisťování. 7) Lineární prodlužování trendů vede v každém systému k tomu, že tyto trendy narážejí na určité limity, načež se systém příliš vzdálí od rovnovážného stavu a začne bifurkovat. Každý systém má v sobě zakódovaný zánik, který může vést ke stavu všeobecného chaosu (entropie), nebo naopak ke konstituci systému nového.²⁹

Holubec ještě činí několik doplňků např. ohledně existence světových systémů (nebo celků jim podobných) i v předmoderním světě. Přitom lze Wallersteinovy kategorie vztáhnout též k menším celkům v dávné minulosti (ve Středomoří, Mezopotámii, kultury Střední Ameriky) a dokonce i na celky velmi malé. „*Ve své práci jsem se pokusil ukázat, že teoretický model světového systému není v rozporu s reálným vývojem planety za posledních 500 let a dokáže být účinným nástrojem pro pochopení současného světa*“ (s. 189). Je využitelný nejen pro vysvětlení vývoje Evropy a USA, ale i dalších částí světa. Wallersteinově koncepci (ať již tuto přijímáme beze zbytku či nikoli) připisuje několik zásluh. I. M. Wallerstein náleží k průkopníkům obratu západní sociologie ke globálním problémům. Obohatil sociologii o novou ucelenou teorii vzniku a fungování kapitalismu, „*kteří kráčí ve stopách Marxe a školy Annales, ale zároveň přispěla řadou vlastních myšlenek*“ (s. 189). Za obzvláště cenný považuje Wallersteinův historický a geografický pohled. Svou teorií světového systému vytvořil taktéž koncepci globálních sociálních struktur a „*poskytuje nám obraz světa, v němž má každý obyvatel planety své místo*“ (tamtéž). Světový přístup představuje i jedno z možných vysvětlení vzniku a fungování náboženství, sociálních hnutí, modernizace, procesů byrokratizace, utváření kultury, mentality a řady dalších různorodých fenoménů.

V samotném závěru publikace je přítomna skromná dvojstrana příloh (mnohé tabulky, schémata atd. jsou však organicky zabudovány textu), reprezentativní výčet pramenné literatury (snad s výjimkou prací k problematice K-cyklů) a užitečný jmenný rejstřík.

Kniha obsahuje řadu velmi zajímavých podnětů a je bohatou studnicí kritických inspirací zdaleka nejen pro sociology. Své místo si jistě nalezne i v knihovničkách ekonomů, historiků a mnohých dalších. Je psána čtivě, svižně, na většině míst přístupně i širšímu okruhu a přitom profesionálně. Autor je nepochybně jistým „fanouškem“ představované koncepce světových systémů, ale v celé práci si uchovává potřebný nadhled a kritický odstup. Pochvalu zaslouží též nebojácnost při používání „nekorektních“ termínů jako kapitalismus, jeho neřešitelné a prohlubující se rozpory, všeobecná krize kapitalismu, jeho nevyhnutelný zánik atd. Publikaci lze jednoznačně doporučit.³⁰

Nicméně je potřeba připomenout, že západní věda mnohdy slavně objevuje již dávno objevené a dávno již známé. Mnohé aspekty v textu naznačené objasňuje např. marxistická koncepce hospodářských dějin. A hlavně nezapomínejme, že nezřídka přeceňované módní ikony - ba někdy přímo superstar- soudobého tzv. antikapitalismu (N. A. Chomsky, S. Žižek či někdy právě i I. M. Wallerstein) sice „*velmi kriticky poštěkávají, leč nekoušou*“.

²⁹ Zde lze doporučit neprávem opomíjený interdisciplinární text Kohoutek, M.: *Krizové řízení. Část 1 - teoretické základy*. Slaný, Melandrium 2004 (či jeho texty a vystoupení v rámci bývalého Klubu ekonomů, resp. současného Klubu společenských věd, některé též na stránkách *Marathonu*). Systémový přístup, včetně teorie chaosu (aplikovaný na fenomén moderní globalizace), rozvíjí též inspirativně disertace Švihlíková, I.: *Politické aspekty globalizace*. Doktorská disertační práce. Praha, FMV VŠE v Praze 2006 (pozn. PS).

³⁰ Náklady na publikaci byly částečně hrazeny z výzkumného a rozvojového grantového projektu Západočeské univerzity. Zde nesporně šlo o účelně vynaložené prostředky - což se o mnoha grantových projektech (třeba na pražských vysokých školách) rozhodně říci nedá. Problémy české vědy a vysokého školství, včetně systému financování, hodnocení či výběru „vítězných“ projektů však rámec recenze řádově přesahují (pozn. PS).

O jakou inovační vlnu jde dnes?

Radim Valenčík

P. Sirůček si v monografii S. Holubce všímá všech momentů, které souvisejí s jeho oblíbeným tématem – souvislostí mezi Schumpeterovými inovačními vlnami a Kondratěvovými (i jinými) ekonomickými cykly. Domnívám se, že pokud na současnou společenskou realitu nahlížíme tímto prizmatem, musíme být ještě poněkud radikálnější. Současné problémy jsou vyvolány tím, že pokračuje setrvačný vývoj (uchovává se současný typ ekonomického růstu, současný typ inovací, současný typ potřeb lidí) v situaci, kdy je nutná změna svou převratností srovnatelná s průmyslovou revolucí, příp. ještě výraznější. Změna, která souvisí s přeorientací ekonomického růstu na růst tažený i popoháněný vzděláním:

- Z hlediska Schumpeterových inovačních vln jde o inovace, které souvisí přímo se změnou potřeb lidí, kdy dominantními potřebami člověka se stávají potřeby spojené s rozvojem a uchováním jeho schopností, které zpětně působí na ekonomický růst jako nejvýznamnější produkční síla a současně mění i charakter tohoto růstu v tom smyslu, že „polidšťují“ ekonomický růst.

- Z hlediska Kondratěvových vln jde „nadcyklus“ „či hypercyklus“ ve vztahu ke K-cyklům, kdy dochází ke zlomu výraznějším, než jaký odpovídá K-cyklům, kdy se dominantním ekonomickým sektorem stává sektor produkující a šířící vědecké poznání, sektor poskytující vzdělávací služby.

Proto je nejen řešení, ale i teoretické uchopení současných problémů mnohem náročnější. Máme tendenci podléhat setrvačnému vidění tam, kde je třeba vidět možnost a nutnost zásadního zlomu. Bohužel tomu odpovídají i veřejné politiky různých států, které způsobem zásahů udržování „neudržitelného“ setrvačného vývoje podporují a tudíž predeterminují další otřesy.

Naznačenou změnu spočívající v tom, že dominantním ekonomickým sektorem se stává sektor poskytující vzdělání, bychom mohli stručně tematizovat následujícím způsobem:

1. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity práce zaměstnané v průmyslu a s průmyslem spojených osobních služeb.

2. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity využití všech zdrojů pocházejících z půdy jako výrobního faktoru i zdrojů v podobě kapitálových statků v oblasti průmyslové a zemědělské výroby.

3. Postupně zaměstnává rozhodující množství práce, resp. lidského kapitálu.

4. Stává se těžištěm procesu akumulace – produkce vzdělanostního sektoru z podstatné části nachází uplatnění právě v samotném tomto sektoru, v něm je i těžiště inovací.

5. Podstatným způsobem rozšiřuje spektrum lidských potřeb, které jsou ve stále větší míře uspokojovány produkcí vzdělanostního sektoru; jedná se o potřeby, jejichž uspokojování (i užitek z nich, včetně potěšení souvisejícího s tímto užitekem) bezprostředně souvisí s rozvojem a uchováním lidských schopností, tj. jedná se o schopnostní potřeby.

6. V důsledku všeho předešlého má vzdělávací sektor rozhodující podíl na celkové produkci a na ekonomickém růstu, jehož podobu určuje samotným charakterem své produkce (tj. produkce, která má podobu poskytování vzdělávacích a dalších služeb sloužících k rozvoji a uchování lidských schopností).

Pokud je pro pokračování vývoje nutná změna, kterou jsme velmi stručně naznačili, pak je rovněž důležité odpovědět na otázku, „na čem to závisí“, tj. co brání, aby se přirozené vývojové tendence prosadily. To je velmi důležité mj. i proto, abychom pochopili souvislost mezi změnou, o které hovoříme, a současnou finanční, resp. ekonomickou krizí, jejím předpokládaným průběhem i mimořádně citlivým problémem, zda se podaří tuto krizi udržet jen v ekonomické oblasti, či zda nehrozí i riziko jejího přerůstání do dalších („nadstavbových“) sfér. To by totiž pro vývoj společnosti mohlo mít katastrofální či fatální důsledky. Tomu jsou věnovány dva materiály v části Co nového v teorii redistribučních systémů.

K otázce života a smrti - model lidského bytí

Miloš Žádník

(Dokončení pojednání z předcházejícího čísla)

8. Otázka zda první živé vzniklo stvořením nebo vývojem má, vzhledem k jejímu stále novému a novému předkládání, mimořádný význam, a proto se zde ještě k problému vývoje a tvoření vrátím. Úvodem je třeba říct, že představa vzniku života jak vývojem, tak stvořením představuje přeměnu původního neživého v živé a v tomto smyslu že se od sebe neliší. V obou případech nejde o vznik či stvoření něčeho z ničeho. Jde o vznik nového, lišícího se od původního svou životností. Jak už však bylo výše zmíněno, oba procesy se od sebe liší tím, co se při nich mění a čeho se změnou dosahuje. Opakujeme tedy a doplňme, že při vývoji jde o změnu informačního obsahu složek systému. Vzniká při ní nové jako účelná změna starého – změna, která je úměrná reakci původního na „informační tlak“ (zpravidla vnější) příčiny. Původní význam a smysl systému přitom zůstává zachován. Při tvoření dochází k změně vrcholové informace systému. Systém získává touto změnou nový (obyčejně vyšší) význam i smysl. V naší představě je odvíjení času spojeno s „uvolňováním“ nových informací a jejich „tlak“ pak způsobuje změnu obsahu vrcholových informací příslušných, nadřazených systémů, a tím i změnu vrcholových informací všech jejich subsystémů. Proto jsou také změny, k nimž dochází procesem tvoření, časově nepoměrně odlehlejší – vzácnější.

Připustíme-li, že první živé vzniklo z neživého, pak musela tomuto vzniku předcházet v čase existence informace určující možnost takového vzniku: možnost vzniku živého elementu (buňky), vzniku různých tvorů, včetně jejich významu v systému života a systému všeho bytí. Přeměnou neživého v živé získalo původně neživé nesporně vyšší význam i smysl a podle výše uvedeného kritéria vzniklo tedy tvořením. Vznikání nového z již existujícího, při zachování jeho původního smyslu i při jeho získávání nového smyslu – jsou zřejmě dva standardní procesy časoprostorového rozvoje všech materiálních (tedy i živých) informačních systémů. Popsaná představa vývoje a tvoření se jeví být více než domněnkou. A více než domněnkou se také zdá být názor, že při tvoření bude docházet častěji k nadúčelovým změnám než při vývoji. Jako příklad uveďme vznik nadúčelové kapacity našeho mozku. Kapacity, kterou zatím, podle neurofyziologů, využíváme jen ve velmi omezené míře. I tento fakt se zdá mluvit ve prospěch vzniku člověka (tedy i všeho specificky lidského) procesem tvoření. Každé nové, které má i nový smysl, vzniklo s velkou pravděpodobností tvořením a každé stvořené se v odvíjejícím čase, při zachování jeho původního smyslu, přizpůsobuje aktuálním podmínkám, mění se – vyvíjí. Nově vzniklé, ať už vývojem nebo tvořením se od původního liší změnou kvality svých vlastností nebo získáním nových vlastností. A právě kvalitou vlastností, zejména kvalitou svého duševna – „softwaru“, o němž se materialisté domnívají, že je produktem „hardwaru“ – lidské tělesnosti, se člověk liší od ostatních tvorů.

Poznámka: Materialistická představa nedovede vysvětlit vznik života ani lidského duševna, myšlení a sebenazírání, ani zážitky lidí ve stavu klinické smrti. Jako argument pro odsouzení materialistického názoru si uveďme, že toto chápání vedlo v případě léčby duševně nemocných po tři století (a nepochybně mnohem déle) k masově praktikovanému psychiatrickému šarlatánství – k týrání nemocných – k absolutně neúspěšným mechanickým, fyzikálním a chemickým invazím do lidského mozku.

9. Zůstaneme-li u zpětné informační vazby jako nutné podmínky existence řádu ve všem bytí, pak musíme pro náš model najít činitele, který bude schopen tuto funkci plnit. Po hledání mezi tím, co nám zatím současné lidské poznání nabízí, zjistíme, že by tuto funkci mohlo plnit pouze „obecné vědomí“ nebo „ono neznámé“, jehož složkou obecné, neosobní či nadosobní vědomí je. Podle toho, co už o systémech víme, vrcholová informace systému všeho bytí, jejímž obsahem by bylo i ono „obecné vědomí“, by musela být (z titulu nadřazeného systému) obsažena ve všech jeho subsystémech – tedy i ve všem čistě nemateriálním, živém i čistě materiálním. Druh vazby vědomí s povahově rozdílnými subsystémy by pak předznamenával vznik sebe vědomých nebo sebe nevědomých systémů a na naše osobní vědomí a nevědomí bychom pak mohli nahlížet jako na vlastnosti odvozené z obecného vědomí. (Podtrženo editorem.) A bylo by možné se i domýšlet, že někdy před čtyřmi miliardami let došlo mezi elementární částí obecného vědomí a nějakou informací projevující se fyzikálně (zřejmě procesem tvoření) k spojení, které dalo vznik elementárnímu životu. Naše nevědomí a vědomí plní skutečně, při udržování funkčního řádu v našich autonomních procesech i v našich volných projevech (ve spolupráci s našimi smysly) zpětnovazební funkci. Podobně jako naše osobní vědomí i obecné vědomí budeme proto muset v modelu chápat jako informační komplex povahy energie, paměti a něčeho, k čemu budou informační záznamy jako k „iniciátorovi řádu a zpětnovazebních informačních procesů“ vztahovány. Budeme ho muset chápat jako nejvyšší sebe vědomé JÁ. (Podtrženo editorem.)

Poznámka: Vyslovené si žádá, ohlédnutí do minulosti a doplnění. V celém devatenáctém a dvacátém století i dnes na počátku jedenadvacátého století existují v podstatě jen dva názory na vědomí: názor materialistický a názor, který se vžilo označovat jako idealistický. Přitom oba názory přisuzují vědomí jen člověku. Jde v podstatě

o ideový spor o to: co je základem či principem všeho existujícího, nebo jen lidského vnímání, tvorby představ, pojmového myšlení, usuzování a řeči, chápání, prožívání, poznávání a jeho paměťového uchovávání – vědění. Materialistický názor říká, že vědomí je, vlastnost vysoce organizované hmoty, tedy cosi odvozeného od hmoty, která je chápána jako prvotní. Idealistický názor považuje naopak samo vědomí za prvotní. Oba názory přitom uznávají, že vědomí je jen částí psychiky – že vedle vědomých reakcí existují v bdělém stavu i významné reakce nevědomé a že existují dokonce stavy bezvědomí, při nichž jsou kvalitně plněny mnohé důležité životní funkce. Je na místě zmínit se i o tom, že dnešní definice vědomí jsou spojovány převážně s bdělým lidským stavem, přestože všichni víme, že jsme schopni uvědomovat si ve spánku snové obrazy a prožívat širokou škálu nejrůznějších snových dějů – od těch příjemných až po ty hrůzné, a dokonce, že snad i ve stavech klinické smrti existuje uvědomování a paměťové uchovávání „zrakových“ vjemů. Připomeňme ještě, že v našem pohledu na všechno bytí jsou podstatou hmoty i vědomí významové informace a uvedený ideový spor o to, zda je podstatou všeho hmoty nebo vědomí, v něm mizí.

Stejně jako vědomí i JÁ (ego) bylo a je oficiálně přiznáváno jen člověku, a to přesto, že jsou stále častěji vyslovovány názory, že JÁ je nepochybně vlastní všemu živému. Současné definice prezentují JÁ pouze jako těžiště duševna lidského jedince – těžiště, díky jemuž je člověk schopen sám sebe hodnotit. Obecně se však soudí, že vědomí je základem naší časoprostorové orientace, hodnocení naší životní situace a volby našeho projevu. Primárně je ovšem vědomí základem sebeuvědomování – našeho soustavného přesvědčování se o tom, že jsme. K uvědomování této naší niterné identity se pak pojí uvědomování naší příslušnosti, závislosti, omezenosti a podřízenosti. Je-li jakákoliv skutečnost uvědomována (vědomě konstatována) mnoha lidmi, je takové poznání základním druhem (formou) pravdivého poznání. Tak bylo a je obecné poznání lidské závislosti, omezenosti a podřízenosti něčemu vyššímu základem i obsahem „víry v boha“ v té nejčistší podobě. A další rozumové prohlubování tohoto poznání by snad mohlo být i cestou k postupnému zmenšování rozdílů mezi náboženstvími.

Obrátíme-li naši pozornost k našemu modelu, musíme opakovat, že proces uvědomování je bez energie (vůle) a paměti nemyslitelný. Přitom se zdá, jako by bylo vědomí v tomto procesu našemu JÁ nadřazeno, jako by ono samo bylo tím, co si uvědomuje, ne JÁ. Tento dojem může smazat představa sebe vědomého JÁ jako velmi dokonalého, informačního detektoru (aparátu vědomí povahy informačního systému), jehož neustálé zaznamenávání (uvědomování) své vlastní, nemateriální informační podstaty je ono JÁ a jeho neustálé zaznamenávání své funkce (programového využívání energie a paměti a uvědomování si sumy informačních systémů a informačních toků, které jsou tomuto detektoru dostupné), určuje pak kvalitativní úroveň vědomí uvažovaného JÁ. Jakmile však tuto představu přijmeme, neubráníme se dojmu, že JÁ i vědomí určité úrovně má vše živé – že bez nich je život nemyslitelný – že vědomé JÁ, či vědomí samo, je podstatou života.

10. K obecnému vědomí jako informačnímu komplexu, plnicímu při zajišťování řádu ve všem bytí zpětnovazební funkci, jsme dospěli na základě předpokládané analogie mezi obecným vědomím a naším osobním vědomím. Dospěli jsme k němu tedy myšlením. Nic takového nikdo svými smysly ani přístroji nikdy přímo nezaznamenal. Je to však představa velmi podnětná, poněvadž je z ní možno odvozovat nebo domýšlet, že:

- Naše vědomí a nevědomí jsou částí obecného vědomí.
- Vědomí je bez vůle a paměti nemyslitelné.
- Naše vědomé JÁ lze chápat jako „informační komplex povahy bytosti“.
- Vše živé je zřejmě sebe vědomé.
- Podstatou života je vědomí.
- Vše živé je schopné tvořit.
- Vše, co je živým stvořené, musí respektovat řád systému života jako celku, tedy i řád systému všeho bytí.
- Podřízenost člověka systému života kosmu od člověka vyžaduje duchovní zralost.
- Vývoj života kosmu spěje zřejmě k neznámé, vrcholné formě sebe vědomého, živého bytí.
- Předpokládané „obecné vědomí“ – součást nemateriální, vrcholové informace systému všeho bytí – zajišťuje svou zpětnovazební funkci řád systému všeho bytí.
- Zdrojem všech informací je globální, sebe vědomý informační komplex povahy bytosti – Bůh.
- V energetické analogii představa připomíná, existenci zákona zachování fyzikální energie, a naše duše – náš nemateriální informační systém, a spolu s ním i naše sebe vědomé JÁ, že proto smrtí s velkou pravděpodobností nezaniká, ale zůstává sebe vědomou složkou systému všeho nemateriálního bytí. (Podtrženo editorem.)

Tak jsme postupem modelování dospěli v podstatě k potvrzení náboženské představy stvoření. Dovedly nás k němu předpoklady:

- Že podstata všeho bytí, a tedy i všeho jsoícího je informační.
- Že vzniku čehokoliv, musí předcházet informace určující možnost takového bytí.
- Že všechny zaznamenatelné informace mají svou kvantitativní a kvalitativní stránku.
- Že vědomí je bez uchovávání informací (paměti), energie (vůle) a něčeho, k čemu je uvědomované vztahováno (JÁ), nemyslitelné.

- Že vůle je energie jiné povahy než fyzikální.
- Že řád ve všem bytí zajišťuje zpětná informační vazba, uskutečňovaná „obecným vědomím“. (Podtrženo editorem.)

Správnost a platnost prvních pěti předpokladů se jeví jako dokazatelná. K důkazu správnosti a platnosti šestého předpokladu bude možné se přiblížit tak, že nebude operováno se systémem všeho bytí, ale s jeho subsystémem – že bude k důkazu přistoupeno vědeckým odkrýváním příčinných vazeb v procesech přispívajících k udržování řádu života. (Podtrženo editorem.) Mým přáním je, aby předložený model byl podnětem k tvorbě modelů dokonalejších – aby člověk, vybaven světlem rozumu, neustával v tvorbě a prověřování nových hypotéz a k pravdivému zodpovězení otázky „života a smrti“ se tak stále přibližoval. Článek je určen všem přemýšlivým lidem – lidem, kteří budou schopni, při plném respektování řádu života a řádu všeho bytí, předložený model opravit nebo vytvořit model nový.

* * *

Pokusme se ještě rozšířit materialistickému názoru argumentační prostor tím, že přibereme k úvahám hypotézu „velkého třesku“, kterou dnes věda předkládá ústy astrofyziků a kosmologů jako model nejpravděpodobnějšího vzniku světa, a tedy i života. Je to představa vzniku vesmíru „výbuchem“ útvaru nepatrných rozměrů, do něhož byl „stažen“ veškerý vesmír a vznikl tak bod o nesmírně vysoké hustotě energie – singularita – stav nulového času. Okamžik výbuchu byl podle této představy počátkem odvíjení času a rozvíjení prostoru. Připustíme-li takovou možnost, musíme dodat, že vše, co by tento jev podmiňovalo a charakterizovalo, by muselo být, z našeho pohledu, determinováno nemateriálními, kvalitativními stránkami přítomných významových informací (které určují co, kde kdy, jak a proč má, může nebo musí být), a těch že by se ani tak obrovité fyzikální dění, jakým by nepochybně „velký třesk“ byl, nijak nedotklo. Singularita, onen bod o nesmírně vysoké energii by však musel být, v porovnání s dnešním stavem vesmíru, strukturálně, a tedy i informačně velmi chudý. Vzniká proto otázka: kde se vzaly, nebo jak vznikly a dále vznikají všechny ty informace, které určují dnešní vesmír a život naší planety v jejich bohatosti? – Jak vzniklo z informační chudoby informační bohatství? – To je otázka, na niž není nikdo, ze stoupenců materialistického názoru, schopen odpovědět. Další hledání vede k „odvažné“ hypotéze, že závratné množství nemateriálních významových informací, určujících vesmír v jeho plném časovém rozvinutí, bylo v okamžiku zrodu vesmíru (ale ještě v neodvíjejícím se čase a nerozvíjejícím se prostoru) přítomno, ale nebylo svázáno s přítomnou fyzikální energií, nýbrž s nositelem nemateriální povahy. O něm se pak předpokládá, že vesmír spoluurčuje. Přijetí tohoto názoru jako prvního kroku směrem k poznání si však přesto žádá nějakou představu původce uvažovaných informací, a tak přijímáme představu tohoto zdroje, jako v klubko svinutou časovou šňůru všech informací nebo jako všeobsahující myšlenku, v obou případech produktů nejvyššího informačního systému povahy bytosti – boha. Ptát se po příčině existence tohoto zdroje i všechno dotazování, jak mohlo vzniknout něco z ničeho je nesmyslné, poněvadž o příčinách a následcích lze mluvit jen v našem důvěrně známém, rozvíjejícím se časoprostoru. Dál je možno pokračovat představou, že odvíjením času dochází k zpřítomňování dalších a dalších nemateriálních významových informací, které se spojují s informacemi projevujícími se fyzikálně (s hmotou) a vznikají tak nám důvěrně známé informace s jejich materiálními a nemateriálními stránkami – základem časoprostorového rozvoje materiálních systémů a fascinující mnohotvárnosti všeho neživého i živého.

Tak jsme, přes všechnu snahu poskytnout materialistům k obhájení jejich názoru na otázku „života a smrti“ větší prostor, skončili opět u odpovědi shodné s naším modelem. K tomuto závěru jsme dospěli myšlením, filozofickým myšlením – nejvýznamnější lidskou vědomou činností. Přesto se sluší nechat otázku, až do předložení důkazů správnosti některé z odpovědí, otevřenou. Je však třeba mít na paměti, že „nedotažené“ pokusy nalézt odpověď na otázky: co je to život? a co je to smrt?, byť by to byly pokusy třeba i vědecké, mohou mít neblahý společenský dopad. Soudím, že náš, ve vši úctě ke všemu bytí provedený pokus: přiblížit se k zodpovězení daných otázek, takovým případem není. Naopak, jsem přesvědčen, že může přispět k zlepšení obsahu vědomí lidí – že může pomoci instalovat mravní mantinely chování mládeže i dospělých a podpořit snad i naději lidí odcházejících. (Poznámka editora.)

Podklady:

Miloš Žádník: Zamyšlení nad lidským bytím

Miloš Žádník: Třetí cesta

Miloš Žádník: Řád života

<http://www.za-svet-bez-nasili.cz>

3. Co nového v teorii redistribučních systémů

Teorie redistribučních systémů a dešifrování her, které se hrají

Radim Valenčík a kol.

„To už tady bylo...“

„To už tu bylo“ – zaznělo na jedné lednové diskusi v rámci pravidelného Teoretického semináře ekonomie produktivní spotřeby. O čem byla řeč? O snaze zachytit ve společenské realitě to, co je nejjednodušší, všudypřítomné, popsat to pomocí matematického modelu a na základě toho dešifrovat, o co jde ve společenském dění. Ano. S velmi obdobným programem přišel již před 50 léty francouzský strukturalismus. Předpokládal, že existují elementární struktury uspořádání a chování primitivních národů, které lze odhalit a které nám pomohou pochopit i to, co se děje v rozvinutějších civilizacích. Ambiciózní plány bylo nutně postupně redukovat a místo podpory role racionálních prvků v poznání společnosti byl vývoj strukturalismu jedním ze zdrojů vzniku postmoderny relativizující možnost poznání našeho světa.

Z tohoto hlediska by se mohlo zdát, že při hledání toho, co je elementární a všudypřítomné zkoušíme jen „nahradit“ pojmem struktura (který je příliš obecný) akčním pojmem hra, přičemž spoléháme na to, že existuje poměrně rozvinutá a matematicky propracovaná teorie her. I kdyby tomu tak bylo, stálo by zato se znovu pokusit realizovat ambice strukturalismu v poznání toho, o co jde, tentokrát s využitím poněkud mocnějšího nástroje. Výsledky by určitě stály zato.

Nebylo by však patrně nejvhodnější přesně kopírovat to, o co šlo tehdy, jen s využitím účinnějších prostředků. Z několika důvodů:

- Jsme bohatší o řadu zkušeností, které přinesl částečný úspěch, ale i převažující neúspěch strukturalistického programu a jeho vyústění do přímo opačných aktivit, koncepcí a rámců v oblasti věd o společnosti, než jaké byly pro něj příznačné.

- Společnost se od té doby hodně změnila a aktuální jsou jiné problémy i kontexty, dokonce i z hlediska samotného rozvoje i společenského postavení věd a – věd o společnosti zvláště – jsme v jiné situaci.

- Program spojený s rozpracováním teorie redistribučních systémů, tj. právě to, co – jak bylo asi celkem oprávněně poznamenáno – má některé obdobné rysy s programem strukturalismu, vznikl z odlišných popudů a na základě představy o vlastních možnostech a cílech.

Nicméně tam, kde se nabízí určitá kontinuita ve vývoji vědy, tam (kde jde o skutečnou vědu) stojí zato ji co nejvíce využít. To jen postmoderní relativizace a subjektivizace používá trik, kdy na jedné straně apeluje na dobové či místní kontexty, na druhé straně však jejich usouvztažení s použitím prostředků vědy (vědomě či nevědomě, ale spíše programově) nedělá, aby pak zpochybnila možnost jejího (tj. vědy jako takové) použití k pochopení toho, o co jde. Z našeho hlediska jsou na místě otázky:

- V čem jsou příčiny neúspěchu programu strukturalismu v oblasti poznání společenské reality?

- Jaké trumfy má zkoumání v oblasti teorie redistribučních systémů v rukou?

Teprve poté budeme moci zformulovat otázky související s odpověďmi na to, co lze obecně formulovat slovy „Co (kdy, jak a kde) dělat?“.

Příčiny neúspěchu strukturalismu

Úspěchů strukturalismu bylo mnoho. Těžko lze například docenit to, jak přispěl ke změně pohledu naší „vyspělejší“ civilizace na „primitivní“ národy a jaké body skutečného humanismu si z tohoto hlediska může připsat. Na druhé straně významně přispěl k rozvoji lingvistiky a dokonce (či přesněji) i estetiky a matematiky. To hlavní – dešifrovat přesnými prostředky společenského dění, tak aby bylo zřejmé, o co kdy komu jde a co s tím dělat, se mu nepodařilo. A nepodařilo se mu ani udržet důvěru odborné veřejnosti, že lze jít touto cestou. Neúspěch strukturalismu lze chápat především jako jeho plnou kapitulaci jeho původní podoby před stále silící postmodernou. Za hlavní příčiny lze považovat následující:

1. Klíčový pojem „struktura“ byl na jedné straně příliš „chudý“, na straně druhé nebyl nikdy přesně definován či operacionalizován. Teorie tak narazila na bariéry omezenosti vlastních teoretických prostředků.

2. Přestože strukturalismus ovlivnil významně a pozitivně bádání v oblasti matematiky, dokonce samotných základů matematiky (program realizovaný skupinou Bourbaki), v oblasti aplikace ke zkoumání společenských struktur neměl nikdy dost drзости ani štěstí, aby sáhl po účinných prostředcích teoretické matematiky.

3. Dílčí úspěchy v objasnění některých problémů lingvistiky (které navíc tehdy byly aktuální z hlediska zkoumání základů věd, včetně exaktních) jej vedly k názoru, že matematické prostředky lze uplatnit jen v této oblasti; návazně pak realizace celého programu byla přesměrována převážně do této oblasti. Ta již byla příliš úzká a nedalo se z ní vyjít při objasnění chování reálných společenských struktur.

4. Těžkou ránu programu strukturalismu zasadil vývoj samotné matematiky. Zjistilo se totiž, že jej nelze realizovat v původním smyslu ani v této oblasti. Tím byla přitažlivost, autorita, důvěra atd. ve strukturalismus jako takový velmi podlomena, zatímco pro postmodernu to byla voda na mlýn.

5. Zatímco postmoderna snažící se eliminovat prvky systematického racionálního myšlení z vědy cítí svou politickou a sociální oporu v podobě konzervativních sil spoléhajících při řešení společenských problémů na použití síly (vycházející z jejich výsadní pozice) a dokáže této opory plně využít, strukturalismus koketující spíše s levicovými proudy podobné politické a sociální zakotvení či oporu postupně ztrácí.

Trumfy teorie redistribučních systémů

Společenské podmínky, resp. dobový kontext, jsou pro důslednou reflexi společenského dění („nastavení zrcadla“ našim špatnostem, resp. hledání odpovědi na otázku, odkud se berou) s využitím exaktních, především matematických, prostředků podstatně méně příznivé než v období „globálně zlatých“ 60. let. Pokud tedy má smysl se o něco pokusit, musíme mít v rukou velmi silné trumfy. Zde jsou:

1. Je to samotná zkušenost z programu strukturalismu, kterou jsem se snažil ve stručnosti reflektovat v předcházejícím bodu. Je to i ta část příslušné zkušenosti, která zůstává nerefléktována, které se však v kontextu konkrétních problémů bude možné postupně zmocnit a využít ji tam, kde to naplňování programu budou vyžadovat.

2. Dále a zejména se jedná o použití původního, „na míru šitého“ a vysoce efektivního matematického aparátu teorie her. Něčím podobným strukturalismus nedisponoval a ani se netušil. Že by se o něco podobného mohl opřít.

3. Ne nepodstatné je i to, že věda dospěla dál, pokud jde o pochopení možnosti a způsobu „dešifrování“ světa a otevřela cestu k důležitým metodologickým reflexím. Zejména teorie chaosu ukazuje, že ta část světa, v níž žijeme, se vyznačuje určitými omezeními chaosu (jinak by „naš svět“ byl „nedešifrovatelný“), z čehož vyplývají metodologické požadavky na proces jejího postupného poznání. Předpoklad existence toho, co je limitně elementární a všudypřítomné a co lze učinit klíčem k dešifrování reality, platí i v oblasti věd o společnosti. Fascinující zkušenost z toho, jak fyzika (mechanika, astronomie a další jim blízké vědy) dokázala dešifrovat svět tímto způsobem lze zhodnotit při poznávání společenské reality mnohem více a mnohem plněji, než se dříve myslelo.

4. Postmoderní přístup napáchal již značné škody, v řadě oblastí se zcela zdiskreditoval. Rozštěpil vědeckou obec:

- na slouhy, kteří se neštítí falšovat fakta, vyrábět mýty, zneužívat moc danou ovládnutím administrativních nástrojů hodnocení vědy, které jsou ovšem od vědy jako takové odtržené,

- a na ty, kteří vědí a chápou, co je historická kontinuita vědy, v jakém smyslu je každý vědecký systém otevřen, jak překračovat bariéry setrvačnosti a zahrnout do systému vědy nové.

Nastal čas obnovit historickou kontinuitu věd o společnosti, mj. i formou kritické sebereflexe vědy ve smyslu odhalení toho, jaké hry se v dané oblasti hrály a hrají. Možnost sebereflexe té oblasti vědy, o kterou nám jde, a existence účinných nástrojů této sebereflexe je patrně nutnou podmínkou prolomení řady bariér rozvoje vědy, které navršil postmoderní přístup.

5. Významné je i pochopení současného společenského kontextu. Ekonomický vývoj dospěl tak daleko, že v rozvinutých zemích by již prakticky nemusely existovat bariéry nejen pro plný rozvoj schopností člověka (každému mladému člověku může být otevřen přístup ke kvalitnímu vzdělání na všech úrovních), ale ani pro plné uplatnění schopností (každý, kdo nabyt kvalitní vzdělání, se může uplatnit tak, aby jeho výdělečná činnost byla současně podnětem pro další rozvoj jeho schopností). Mohly by tak existovat vztahy, za nichž by plný a svobodný rozvoj každého člověka byl podmínkou rozvoje všech, přitom rozvoj schopností každého člověka by působil i jako nejdynamičtější faktor ekonomického růstu a vtiskl tomuto růstu novou podobu. Současně se však otevřel obrovský prostor pro masivní redistribuční hry, kdy i silně negativní dopady těchto her na efektivnost ekonomických systémů různé úrovně (od těch, které se hrají na pracovišti a účastní se jich několik hráčů, až po ty globální) jsou vysokým stupněm ekonomického vývoje sanovány. Civilizace tak stojí opět na rozcestí. Z charakteru redistribučních her však vyplývá, že jejich devastující vliv na efektivnost ekonomických systémů bude narůstat rychleji než možnosti ekonomického systému tyto důsledky sanovat. V podobě současné finanční či přesněji ekonomické krize se setkáváme s prvními příznaky toho, co neodvratně předznamenává budoucí vývoj.

Co je to teorie redistribučních systémů a o co jí jde

Z pohledu matematiky, resp. matematické teorie her se jedná o případ koaličních her více hráčů. Do oblasti, kterou nazýváme (zhruba od počátku roku 2006) teorií redistribučních systémů, patří ty případy her, které se vyznačují následujícím:

1. Při redistribučních hrách se vyjednávají:
 - koalice;
 - dohody;
 - způsob zabezpečení dohod;
 - pozice hráčů (mj. jako jedna z forem zabezpečení dohod).
2. Koalice a dohody mohou být:
 - zjevné i skryté;
 - mohou sloužit k získání výhod jedněmi a tudíž i diskriminaci druhých;
 - mohou sloužit i k provozování aktivit (paralelních redistribučních her), kterými je ve prospěch koalice ovládající paralelní redistribuční hru odváděna část prostředků systému ve prospěch jejích členů.
3. Při těchto redistribučních hrách hráči řeší (a to v několika směrech) dilema mezi vlastním (resp. koaličním) prospěchem a výkonností celého systému, tj. existuje zde chování, z něhož plynou pozitivní důsledky pro hráče či koalici na úkor jiných hráčů či koalic, má negativní důsledky na celkový výkon systému.
4. Každý stav systému:
 - je výsledkem předcházejícího vývoje (který můžeme znát částečně či vůbec neznát);
 - každý stav je výchozí pro další procesy vyjednávání, tvorby koalic, aktivit v systému, rozdělování výplat, tvorby dohod, vytvářením pozic hráčů apod.

Hlavními směry rozvoje teorie her je:

1. Zpřesňovat představu o tom, co je to elementární redistribuční systém a jak jej rozšiřovat tak, aby jeho matematický model co nejlépe postihoval vše významné, v čem se v příslušné oblasti společenské reality můžeme setkat.
2. Rozvíjet prostředky formalizace, axiomatizace a modelového vyjádření redistribučních systémů tak, aby byl na jednotném základě postižen co nejširší okruh jevů v dané oblasti, a to s minimálním, resp. vhodně minimalizovaným množstvím prostředků.
3. Na základě příslušné formalizace a axiomatizace formulovat hypotézy a dokázat matematické věty tak, aby byly vytvořeny funkční a dostatečně komplexní modely popisující chování různých typů redistribučních systémů s důrazem:

- na odhalení rovnovážných stavů, utříděním jednotlivých typů rovnováhy, interpretaci jejich smyslu;
- na to, jak vnitřním vývojem dochází k tvorbě dohod odpovídajících jednotlivým typům rovnováhy, vytvářením pozic hráčů související s ochranou dohod i jejich prolamováním (tj. jak se vytváří institucionální struktura systému a jaké role jednotliví hráči přijímají, resp. nechají si vtisknout).

Jde o to – a dosavadní výsledky jsou velmi povzbudivé – vyjádřit to, co se v dané oblasti odehrává, tak, aby použité prostředky měly co nejvíce endogenní charakter, aby příslušná teorie byla konzistentní a snížila na minimum to, co je třeba považovat za vnější, teorii nezahrnuté, resp. pokud se s něčím takovým setká, aby byla do svého systému schopna zahrnout.

Co očekáváme od tohoto přístupu

Jsme přesvědčeni že uvedený přístup již dnes pracuje a postupně bude stále více využívat natolik silný aparát, že se obnoví důvěra v možnost racionální a kvalifikované reflexe společenské reality. A to a zejména včetně odpovědi na otázku, odkud se berou „lidské špatnosti“, tj. jaký původ mají současné velmi negativní a nebezpečné jevy, které nejen poškozují, ale přímo ohrožují naši civilizaci, jak obnovit přirozenou (nikoli násilím vnucovanou a stále více diskreditovanou) autoritu naší vyspělejší součásti civilizace. Té autority a té vyspělosti, která byla v době jejího globálního a spontánního uznání výsledkem právě moderní vědy. Stane se tak přitažlivý pro ty, co budou chtít poctivě poznávat nové, překračovat hranice poznání, „být u toho“, a dá jim i dostatečně účinnou praktickou oporu pro to, aby obstáli ve hrách, které se hrají, do nichž jsou vtahováni, které rozhodující o tom, kdo co získá jak v oblasti materiálních prostředků, tak i společenské pozice. Pokud strukturalismus před 50 léty přispěl k tomu, abychom získali úctu k tzv. primitivním národům, může nastíněný program přispět k tomu, abychom („my“, tj. jako ta „vyspělejší“ část světa) získali trochu více úcty i k sobě sama.

Teorie redistribučních systémů a veřejné politiky

Příčiny globální ekonomické krize³¹

Radim Valenčík

Současná globální ekonomická krize má řadu příčin i projevů. Stojíme spíše na jejím prahu než na konci. Začala jako krize hypoteční, přerostla v krizi finanční a zasáhla civilizaci jako krize ekonomická. Projevuje si i jako krize důvěry, krize spojená s narušením ekonomické stability, krize spojená s nezvládnutým vývojem veřejných financí, krize spojená se selháním standardních metod omezení korupce apod. Jeden z jejích aspektů bezprostředně souvisí se samotnou podstatou veřejných politik. Ekonomický vývoj dospěl tak daleko, že v rozvinutých zemích by již prakticky nemusely existovat bariéry nejen pro plný rozvoj schopností člověka, ale ani pro plné uplatnění jeho schopností. Mohly by tak existovat vztahy, za nichž by plný a svobodný rozvoj každého byl podmínkou rozvoje všech, přitom tento rozvoj schopností působil současně i jako nejdynamičtější faktor ekonomického růstu a vtiskl tomuto růstu novou podobu. Současně se však otevřel obrovský prostor pro masivní odsávání veřejných prostředků ve prospěch soukromých subjektů s příslušnými dopady na efektivnost ekonomického systému. Selhání standardních metod omezení korupce a nezvládnutí vývoje veřejných financí je jen jedním z projevů této skutečnosti. Civilizace tak stojí opět na rozcestí. Devastující vliv selhání institucionálních rámců veřejných politik na efektivnost ekonomických systémů bude narůstat rychleji než možnosti ekonomického systému jeho důsledky sanovat.

„Korupční“ daň a její vliv na snížení efektivnosti systému alokace zdrojů pořízených z „viditelných“ daní

Pokud by se někdo chtěl pustit do skutečných reforem, poznalo by se to podle následujícího:

1. Vycházelo by se z přirozených vazeb mezi systémy sociálního investování a sociálního pojištění. Tedy z toho, jak spolu souvisí financování vzdělání (jako systém sociálního investování), zdravotnictví (jako systém sociálního pojištění ale současně i systém sociálního investování), penzijní systém (systém sociálního pojištění) a některé další systémy (např. oblast propopulační politiky, resp. rodinné politiky jako systém sociálního investování). Reforma by zahrnovala všechny tyto systémy, byla by konzistentní a provázaná.

2. Těžištěm reforem by bylo uplatnění investičního principu v oblasti vrcholové formy vzdělání, tj. v oblasti vysokoškolského školství a na něj navazujících forem celoživotního vzdělávání. Komplexní reforma by byla tažena i popoháněna reformou financování vysokoškolského vzdělávání, jejímž smyslem by bylo vytvoření přímé a výrazné finanční zainteresovanosti vysokých škol na dlouhodobém uplatnění jejich absolventů. Fakticky by to znamenalo, že vysokoškolští absolventi by odměnili svoji školu až poté, co by se stali ekonomicky činní a adekvátně svým příjmům.

Místo toho se setkáváme s fragmentarizací reforem. Příčin toho, proč se místo skutečných reformních kroků objevují jen nefunkční náhražky, je více. Tou hlavní však je, že již do přípravy každé z reforem a následně i její realizace je zabudováno to, jak z ní vytěžit soukromý prospěch na úkor celkového vývoje společnosti. Přitom se vytvářejí koalice, které vzájemně tolerují různé způsoby toho, jak lze z dané oblasti prostředky „vytáhnout“. Tím jsou reformy zablokovány (nejen u nás v ČR). Důsledkem je neschopnost společnosti reagovat na změnu podmínek přeorientací ekonomického růstu v souladu s objektivními trendy konstituování vzdělanostní společnosti.

Běžný pohled na odsávání veřejných prostředků ve prospěch soukromých subjektů (např. formou nadsazených a přijatých cen veřejných zakázek) je přibližně následující:

1. Někdo někoho korumpuje (např. aby dostal výhodnou zakázku).
2. Někdo se nechá zkorumpovat (a tím, většinou předem, získává podíl na tom, co je převedeno ve prospěch soukromých subjektů).
3. Ti, co by to měli vidět (protože vytvářejí institucionální rámec, který zabezpečuje mj. i kontrolní funkce), to nevidí, protože korupční procesy jsou skryté.

³¹ Část příspěvku zpracovaného pro konferenci Teoretické a praktické aspekty veřejných financí pořádanou Katedrou veřejných financí Fakulty financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze 16. – 17. 4. 2010.

Evoluce korupčního systému³² však pokročila mnohem dál, než aby při řešení problémů v této oblasti bylo možné s tak jednoduchým schématem vystačit. Či jinak a jasně řečeno: Pokud se budeme přidržovat výše uvedeného konceptu, bude snaha o omezení korupčního prostředí naprosto neúčinná. Fungují totiž složitější mechanismy, které lze (alespoň přibližně) vyjádřit následujícím konceptem (který odpovídá evolučně „vyspělejšímu“ stavu), např. v oblasti veřejných zakázek následující:

1. Ti, co usilují o získání veřejné zakázky apod. odvádějí „korupční“ daň, kterou lze chápat jako jednu z forem „neviditelných“ daní, a to podle obecně vžitých standardů ve prospěch těch, kteří o veřejné zakázce rozhodují. (Výše uvedené se ve sféře „zasvěcených“ považuje „za normální“.)

2. Z této korupční daně je financováno:

- Jednak posilování institucionální rámce, který ovšem místo své původní funkce (omezování korupčního chování) vytváří mechanismy predeterminování veřejných zakázek tak, aby mohla být „korupční“ daň vybírána systematicky.

- Jednak různých lobby, která se prostřednictvím politické sféry v oblasti institucionálního rámce prosazují.

3. Klíčovou roli hrají ti, co zprostředkují vzájemné tolerování výběru „korupční daně“ mezi různými skupinami, tj. ti, co obchodují se vzájemným krytím tohoto typu aktivit.

K tomu je nutné dodat:

- „Korupční“ daň je vybírána systematicky a její využití predeterminuje situaci ve sféře rozhodování o veřejných zakázkách. Na společenský prospěch nikdo z těch, co hrají tyto (paralelní redistribuční) hry nehledí a společenská kontrola prostřednictvím jejich různých reprezentantů je naprosto neúčinná. Sféra výběru a využití veřejných prostředků prostřednictvím „viditelného“ daňového systému je plně podřízena alokačním mechanismům vycházejícím z výběru „neviditelné“, tj. „korupční“ daně. Jedná se o funkční systém, nikoli nahodile excesy.

- Procesy vybírání a alokace korupční daně jsou dobře viditelné „zevnitř“, z těch pozic, které by měly zajistit obranu vůči nim. Tato sféra je však plně podřízena logice (redistribučních) her, které zprostředkovávají jejich vzájemné krytí. Takto vzniklé koalice v redistribučních hrách, resp. paralelních redistribučních hrách mají naprostou převahu vůči těm, kteří narazí na některý z projevů výše popsaného systému a pokoušejí se o nápravu. Proti těm, co by chtěli vzájemně provázané redistribuční hry přerušit (na jejichž pověstnou „špičku ledovce“ narazili), stojí systém dlouhodobě vytvářených a tudíž i velmi pevných křížových koalic zprostředkujících vzájemné krytí redistribučních her.

- Viditelná politická reprezentace, která občas opticky působí dojmem snahy o nápravu, je plně podřízena těm, kteří křížové koalice mezi různými politickými uskupeními vytvářejí. Vzájemné útoky mezi politickou reprezentací různých subjektů a uskupení zčásti slouží k vytváření dojmu, že se chce něco řešit, částečně jsou projevem soupeření těch, kteří vědí, o co jde, o obsazení co největšího prostoru při výběru „korupční“ daně.

- Výběr politické reprezentace je predeterminován v tom smyslu, že každému, kdo by chtěl být „čistý“ a razantně řešit problémy korupce, je důrazně připomenuto, jak se sám na fungování daného mechanismu podílel a jakou cestou prošel, než došel tam, kam došel.

- Pochopitelně platí i to, že kdo chce ve sféře, jejíž fungování popisujeme, obstát, musí získat dostatek finančních prostředků. A aby je získal, musí se podřídit mechanismům, které zde působí. Jakmile jednou do této sféry pronikne, bude již příslušných prostředků potřebovat víc a víc.

„Korupční“ daň spojená s predeterminováním veřejných zakázek je jen jednou z mnoha forem odsávání veřejných prostředků. Jiným příkladem jsou tzv. „pochybení“, v jejichž důsledku dochází (k předem připraveným) arbitrážním řízením. Mechanismus působí např. takto:

1. Na začátku stojí předražená, ale (z hlediska veřejného subjektu) špatně smluvně ošetřená veřejná zakázka.

2. Jakmile na skutečnost špatné veřejné zakázky někdo upozorní, začne druhá etapa odsávání veřejných prostředků – ten, kdo měl doposud prospěch jen formou postupného odsávání veřejných prostředků, podává žalobu na veřejný subjekt z důvodu neoprávněně vypovězené smlouvy.

3. Vzhledem k tomu, že vše bylo předem připraveno (od znění smlouvy, přes tzv. „pochybení“ úředníků až do „vhodného“ způsobu vypovězení smlouvy), končí zpravidla arbitráž vítězstvím těch, co do té doby odsávali veřejné prostředky ve svůj prospěch jen postupně.

Vývoj nelze zastavit ani v této oblasti. V daném případě si lze poměrně snadno ověřit, že v současné době je již plně predeterminován legislativní proces (příprava a přijetí zákonů) tak, aby v tom, co se přijímá, již byly zabudovány mechanismy budoucího odsávání veřejných prostředků ve prospěch soukromých subjektů – a to

³² Pojem „korupční systém“ používáme jen jako pracovní a pro názornost k označení podstatně širšího okruhu jevů souvisejících s vyvedením části prostředků z určitého ekonomického systému ve prospěch části hráčů v tomto systému, aniž by o tom všichni hráči v systému věděli.

efektivně, nepostižitelně a na několik způsobů. Zcela frapantní tak tomu bylo v případě přípravy a předlohy – jinak velmi potřebního – zákona o státních dluhopisech pro veřejnost.

Odlišnost od laického pohledu, který vychází z toho, že něco lze ukrást jen tehdy, když se ostatní nedívají (jak je to v bajce, kdy liška kradla společné máslo vlkovi a medvědovi, když tito spali), má několik aspektů:

- Systém je založen na tom, že ve sféře, kde se rozhoduje, „všichni vše vědí a vidí“, ale považují za normální, že určitá a podstatná část veřejných prostředků se různými (a stále se zdokonalujícími způsoby) odsává (ve stále větší míře) ve prospěch privátních lobby.

- Alokace prostředků pořizována z „viditelných“ daní (k jejichž úhradě jsou fyzické či právnické osoby donuceny zákonem) je prakticky již plně podřízena výběru „neviditelných“ daní (typu „korupční“, „arbitrážní“ apod.), které jsou vybírány na základě vzájemného tolerování porušení zákona ve sféře, ve které se rozhoduje.

- Podřízenost alokace statků pořízených z „viditelných“ daní alokačním mechanismům umožňujícím výběr „neviditelných“ daní podstatným způsobem snižuje efektivnost systému, tj. pořizuje se to, co nebylo nutné pořídít, a nejsou prostředky na pořízení toho, co je nezbytné pořídít ve veřejném zájmu.

- Ve sféře, kde se rozhoduje, a kde probíhají výše popsané procesy, může obstát jen ten, kdo popsaným způsobem získal dostatek prostředků – vzájemné konkurence tak nutí účastníky získávat stále více a více, v důsledku čehož se stále více a více snižuje efektivnost ekonomického systému.

- Snižování efektivnosti ekonomického systému (nejen v ČR) podstatným způsobem přispívá ke globální ekonomické krizi, na jejímž prahu stojíme (kdy musíme počítat s tím, že si ještě „užijeme“ hlavní následky, které přinese, než se nepříznivé trendy podaří zvrátit).

Hlavní negativní dopad popsaného systému založeného na výběru „neviditelných“ daní je v tom, že činí společenský ekonomický systém neefektivním, neřiditelným, neschopným zvládat dílčí krizové jevy. Přesněji lze říci, že dílčí krizové jevy se přes působení popsaných mechanismů mění v komplexně propojenou globální krizi. Především však platí, že v důsledku působících mechanismů jsou zablokovány procesy přeorientace ekonomického růstu a společenského vývoje obecně v souladu s objektivními trendy konstituování vzdělanostní společnosti.

Místo závěru

Ten, kdo chce řešit jakýkoli významnější problém současné doby (především ve vztahu k dosavadnímu i očekávanému průběhu globální ekonomické krize), stojí před otázkami:

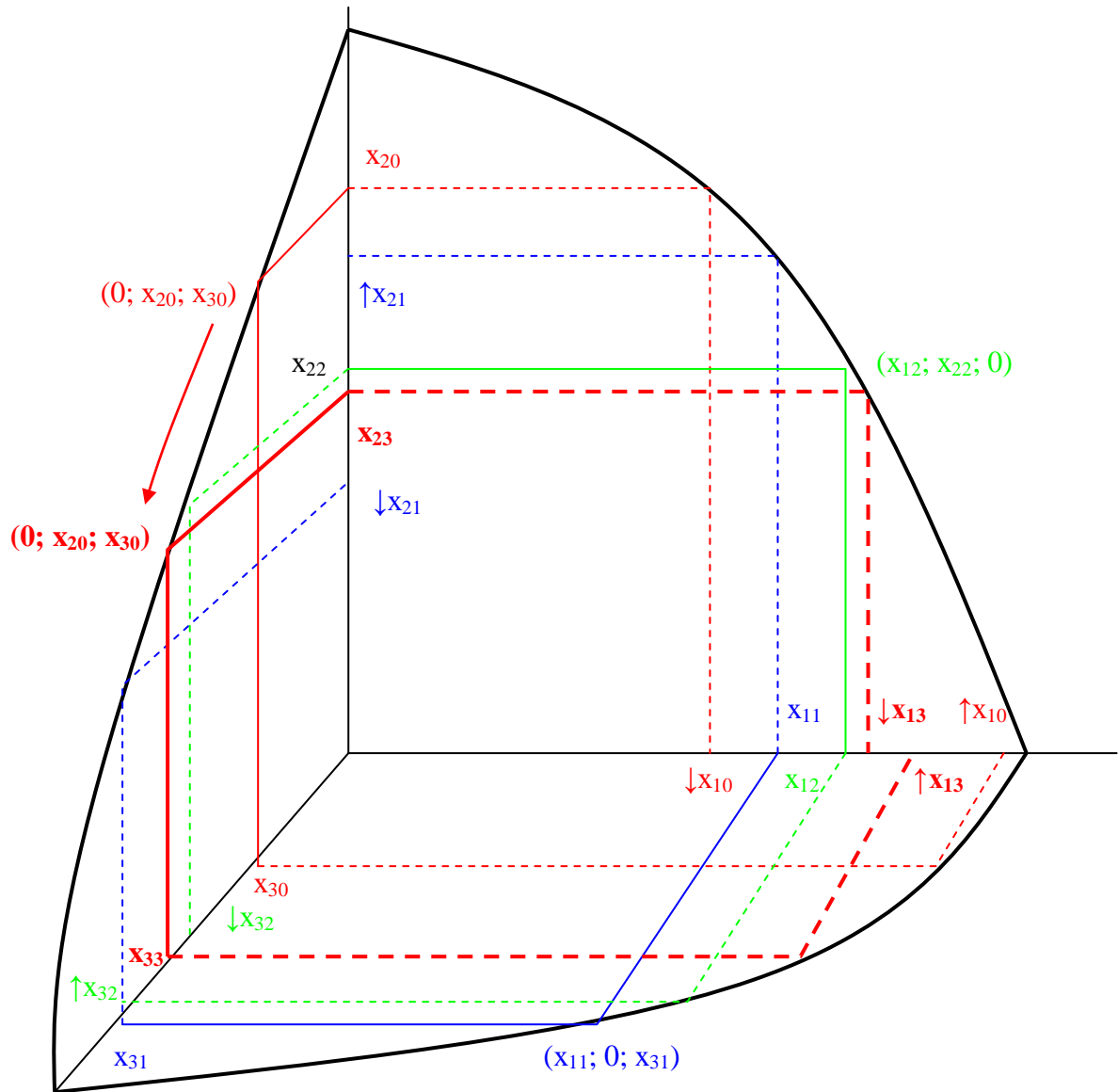
1. Kdo, jaké hry a proč (s očekáváním jakých výplat) hraje.
2. Jak a jaké se vytvářejí koalice v těchto hrách.
3. Jak dochází ke křížovému propojení her a vytváření křížových koalic mezi hrami v různých oblastech.
4. K jakému vyjednávání při tvorbě koalic a rozdělování výplat dochází a jak se toto vyjednávání projevuje.
5. Jak jsme do těchto her vtahováni, kterých z těchto her a jak se účastníme (aniž bychom to třeba i věděli).
6. (A hlavně:) Co a jak s tím dělat, jak v těchto hrách obstát?

Úplně na závěr: Příspěvek je určen i těm, kteří spíše tuší o co jde, doposud si však příliš neuvědomovali nebo nechtěli uvědomovat, jaké hry se v dané oblasti hrají. Především je však určen těm, kteří dobře vědí, o co jde, a začínají chápat, že vývoj v dané oblasti zašel až příliš daleko a je s tím potřeba něco dělat.

Model vyjednávání a formulování hypotézy

Radim Valenčík

Na proces vyjednávání se můžeme podívat prizmatem následujícího grafu:

Zde:

x_i je některá výplata kteréhokoli z hráčů A, B, C, (tj. i -tého hráče)

x_{ij} je výplata i -tého hráče v j -tém kole

X_i je hráč s výplatami x_{ij}

$(0; x_{20}; x_{30})$ je bod odpovídající rozdělení výplat v nultém kole (na počátku vyjednávání),
příčemž:

0 znamená, že hráč s výplatami x_1 je plně diskriminován

$x_{20}; x_{30}$ jsou výplaty ostatních dvou hráčů dohodnuté na počátku vyjednávání

$\downarrow x_{ij}$ je největší možná výplata i -tého hráče v j -tém kole v případě, že si hráč z předcházející koalice nepolepší (bude mít stejnou výplatu, jakou měl v předcházející koalici), přičemž se jedná o hráče, se kterým se i -tému v daném kole nabízí menší výplata.

$\uparrow x_{ij}$ je největší možná výplata i -tého hráče v j -tém kole v případě, že si hráč z předcházející koalice nepolepší (bude mít stejnou výplatu, jakou měl v předcházející koalici), přičemž se jedná o hráče, se kterým se i -tému v daném kole nabízí větší výplata.

Vyjednávání bude probíhat takto:

1. Každá vyjednaná dvoučlenná koalice předpokládá plnou diskriminaci (tj. nejmenší možnou výplatu) třetího hráče, tj. toho, který není v koalici.
2. Další ($j+1$) kolo vyjednávání iniciuje plně diskriminovaný hráč (např. X_1).
3. Vytvoření koalice nabídne tomu hráči, se kterým se mu nabízí větší výplata v dalším kole, pokud by si tento hráč oproti předcházejícímu kolu nepolepšil (např. hráči X_3).
4. Tomuto hráči nabídne rozdělení, při kterém si oba polepší.
5. Hráč, kterému je tato nabídka učiněna (v našem případě hráč X_3) oznámí nabídku, kterou dostal hráči mimo koalici s tím, že je připraven přijmout nabídku hráče X_1 , pokud nedostane nabídku lepší.
6. Další, nyní již ($j+2$) kolo vyjednávání iniciuje nově plně diskriminovaný hráč (v našem případě X_2).
7. Tento hráč (v našem případě X_2) postupuje stejným způsobem jako X_1 . Nabídne koalici tomu hráči, se kterým je to pro něj výhodnější (tím může být jak hráč X_1 , tak i X_2), přitom tak, aby si oba polepšili

Hypotéza 1 - Platí následující tvrzení:

Pokud v každém kole plně diskriminovaný hráč nabídne rozdělení, které odpovídá kterémukoli vnitřnímu bodu z intervalu ($\downarrow x_{ij}$; $\uparrow x_{ij}$), kde index i označuje příslušného hráče a index j příslušné kolo vyjednávání, pak z posloupnosti navrhovaných stavů lze vybrat tři posloupnosti, z nichž každá konverguje k jednomu z bodů diskriminační rovnováhy, a nelze vybrat žádnou posloupnost, která by konvergovala k jinému bodu.

Hypotéza 2 - Platí následující tvrzení:

Pokud se některý z hráčů odchýlí od výše popsané strategie vyjednávání doplněné předpokladem z hypotézy 1 (tj. že nabídky jsou učiněny z jiného intervalu), pak při jakémkoli typu odchýlení se od této strategie na tom bude od určitého kola ve všech dalších kolech hůře, než pokud se od této strategie neodchýlí.

Model Racionalita a iracionalita ve vědách o společnosti

Radim Valenčík

Rozum a emoce - jak vznikají naše prožitky?

*(S využitím motivů v knížce T. Sedláčka **Ekonomie dobra a zla**)*

Následující materiál je textově upravenými prezentaemi připravenými pro Teoretický seminář Ekonomie produktivní spotřeby v lednu až únoru 2010, podrobněji na www.vsfs.cz/?id=1046. Prezentace začínají relevantními citacemi z knížky T. Sedláčka, která zaznamenala značný ohlas a o které se živě diskutovalo i na výše zmíněném semináři. Následuje prezentace některých nových myšlenek vztahujících se k pojetí ekonomie produktivní spotřeby s původním grafickým vyjádřením toho, jak se vytvářejí naše prožitky.

1.

Lze za základ poznání společnosti položit pohled na člověka jako na bytost, která maximalizuje svůj užitek a chová se racionálně?

(Podobně jako např. teoretická mechanika bere za základ pojetí těles jako hmotného bodu.)

Vyplývalo z pracovního semináře o výsledcích teorie redistribučních systémů 20.1.2010.

Obecněji: Jaké možnosti má matematika v oblasti věd o společnosti – lze zde dosáhnout něčeho obdobného, jako při jejím použití k popisu fyzikální přírody?

2.

Jaký názor na to má T. Sedláček v knize

Ekonomie dobra a zla

„Ekonomie dobra a zla: vyplácí se dobro?“ (54 – nadpis)

„Jde snad o nejobtížnější morální otázku, kterou jsme si mohli položit.“ (54)

„...pokusíme se o nový pohled na vztah racionality a i-rationality (emocí)...“ (183)

„Snaha dnešní ekonomie převést vše na sebelásku a kalkul je tak silná, že podobné úvahy se neodvážil ani Epikuros. ... Princip dobrovolného vzdání se utility... ve prospěch celku je dnešní ekonomii zcela cizí.“ (189)

3.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Newton potřeboval řešit fyzikální problém, a tak si sestavil vlastní kalkulus... Ekonomie... se občas dopouští pravého opaku. Tvoří svět (a člověka) tak, aby vyhovoval matematice.“ (193)

„Dokonalé exaktní vzorečky jako by platily všude, jsou božsky nezávislé na čase, prostoru, našich emocích či čemkoli vratkém. Jakékoli modely, které nelze matematizovat, jsou považovány za nedokonalé a nedostatečně vědecké.“ (193)

3.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Aplikační schopnosti matematiky jsou často přeceňovány. Matematici ani fyzikové například neumějí přesně propočítat pohyb tří navzájem se ovlivňujících těles.“ (196)

„Smrtící ránu snahám popsat vše z něčeho (tj. popsat celou realitu pouze pomocí několika obecně přijatelných axiomů a pravidel, jak s nimi nakládat) zasadil v roce 1931 brněnský rodák Kutr Gödel. Ve svých slavných větách o neúplnosti dokázal, že v žádné bezesporné teorii obsahující elementární aritmetiku nikdy nedokážeme všechna pravdivá tvrzení.“ (197)

4.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Například odmyšlení tření vzduchu a posuzování rychlosti pádu na základě času, tedy nikoli hmotnosti či tvaru (pírko versus kámen) padajícího předmětu, bylo geniálním krokem směrem k abstrakci, jež mnohé zjednodušil. Při skutečném výpočtu však již musíme tření vzduchu zohlednit, chceme-li se skutečně dopátrat toho, zda k zemi spadne rychleji pírkó nebo kámen.“ (198)

„Po dlouhou dobu se v teorii her tvrdilo, že při strategii opakovaných simultánních her se vyplácí používat strategii tit-for-tat...(pozn. – jak ty mně, tak já tobě)... Teprve nedávno byla zjištěna strategie, která je ještě efektivnější.“ (103)

„Jedinec dělá to, co chce dělat.

Tímto způsobem je možné pokoušet se ekonomicky vysvětlit lásku matky k dítěti a říci, že matka má užitek z milování dítěte. A cokoli pro dítě obětuje, protože tím maximalizuje svůj užitek – proto například kojí, protože z toho má užitek.“ (201)

5.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Stávající rámec budeme používat s vědomím jeho nedostatků až do té doby, než se podaří zkonstruovat rámec nový. Po několik staletí se svět „choval“ gravitačně. Tato abstrakce nenacházela konkurenci ani zpochybnění, protože (na jisté úrovni potřebného zjednodušení) dostatečně fungovala...“

Stejně zákonitosti platí i v ekonomii. Předpoklady či hypotézy (zde musíme podotknout, že drtivá většina našich vstupních předpokladů zůstane nevyřčena) jsou de facto jen způsoby nebo nazírání na svět. Svět je sám o sobě, bez pozorovatele, chaotický... Konstrukt (matematický vzorec, princip, zákon), podle kterého se svět „chová“, nespočívá ve světě samotném, ale v nás....“ (218)

6.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„I matematika byla původně emocí... Emocionální vjem zracionalněl.“ (214)

„Přesvědčivým zavedením konstrukce (abstraktu) začne být svět vnímán skrze toto prizma. Vědecká teorie, modelové vysvětlení světa, se stává nedílnou součástí „reality“ samotné... Nejsme schopni vnímat svět bez interpretačního rámce...“ (217)

„Dokud daný model (nebo světový názor, chcete-li) platí, jsou tyto modely pravdivé, jakmile je zamítnete, stanou se falešnými.“

Nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje výběr či akceptaci modelu, jenž má konstituovat náš ekonomický světový názor, je svobodná volba daného ekonomy či vědce... Výběr ekonomického modelu tedy záleží na apriorním světový názorovém vybavení jednotlivce.“ (218)

7.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Naše postmoderní doba, která je přece jen o poznání pokornější než vědecká doba moderní, si uvědomuje sílu mytologie, náboženství a vyprávění – „rozdíl mezi vědou a nevědou mizí“.“ (16)

8.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Ve jmenném rejstříku Holmanových učebnic se termín užitek ani nevyskytuje. U Mankiwa se objeví až na straně 426 – užitek je úroveň štěstí či uspokojení, které se člověku dostává s ohledem na jeho životní situaci.“ (199 pod čarou)

Collins Dictionary of Economics: Utility: satisfaction or pleasure that an individual derives from the consumption of goods or services.

(Užitek = užitek.) (200)

(Užitek skutečně nutno definovat nikoli tautologicky. Co potřebujeme z hlediska teorie zaměřené na praxi? Objasnit, jak vzniká to, co nazýváme užitek. Zkrátka, jak se vyvíjí naše prožitková struktura, resp. struktura emocí.)

9.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Bud' definujeme užitek úzce, jako například užitek pramenící z obchodovatelných statků – pak však dojdeme k závěru, že model homo oeconomicus neumí vysvětlit veškeré lidské chování. Ekonomové se však tímto (testovatelným) závěrem neuspokojili a předefinovali termín užitek tak, aby zahrnoval vše – včetně (domnělého, očekávaného) užítka z odměny posmrtného života. Tímto zahrnutím všeho pod termín užitek se i z Jana Husa nebo sv. Františka stává sobecký maximalizátor vlastního (byť posmrtného) užítka. Ekonomie se tímto propadla do marxistických tenat popperovské nefalsifikovatelnosti a netestovatelnosti modelu, který de facto říká, že člověk dělá to, co dělat chce (maximalizuje užitek, který si každý definuje sám).“ (201)

10.

Dále z Ekonomie dobra a zla T. Sedláčka:

„Jak by jedinec musel jednat, aby nemaximalizoval užitek? Jinými slovy: Lze jít proti směru vlastních optimalizačních křivek? Pokud není možno uvést žádný příklad, pak tato teorie není falsifikovatelná a de facto postrádá smysl.“ (202)

„Podobně jako skutečná realita spočívá v pohybu, stejně tak musí být v pohybu i poznání. V tomto smyslu neexistuje stacionární pravda. Jakákoli abstrakce bude jen abstrahováním, nebude věrným, jen zaokrouhleným popisem reality své existenční plnosti.“ (203)

(Nyní by bylo vhodné přijít s vlastní koncepcí toho, jak vznikají naše prožitky a objasnit např. i problém existenciálního přesahu. Místo toho postmoderní výrok „stacionární pravda neexistuje“.)

11.

E. Böhm-Bawerk:

„Všem statkům bez výjimky je - již podle pojmu statku (Gut = statek, gut = dobrý - pozn. překl.) - vlastní jistý vztah k lidskému blahobytu. Existují ovšem dva podstatně různé stupně vztahu k blahobytu (Wohlfahrtsbeziehung). Nižší existuje tehdy, má-li statek vůbec schopnost prospět lidskému blahobytu. Naproti tomu vyžaduje vyšší stupeň, aby statek nebyl pouze vhodnou příčinou, ale aby byl zároveň také nepostradatelnou podmínkou blahobytu (eines Wohlfahrtserfolges), takže s vlastnictvím anebo ztrátou stojí a padá požitek (Lebensgenuss).“ (S. 30.)

12.

E. Böhm-Bawerk:

„Za prvé: Naše potřeby, přání, počítky jsou skutečně porovnatelné a společným srovnávacím bodem je intenzita slasti nebo odporu (Lust und Unlust), jež pociťujeme.“

Za druhé: Jsme schopni odhadnout absolutně a relativně stupeň slasti a odporu, jež nám statky poskytují, respektive před nimiž nás chrání a tuto schopnost skutečně - i když se dopouštíme chybných ocenění - uplatňujeme.

Za třetí: Právě tato určení velikosti slasti nebo odporu jsou základem našeho chování vůči statkům; a to jak pro intelektuální soud o velikosti významu, jež mají statky pro náš blahobyť, tedy pro hodnocení, tak i pro naše praktické hospodářské činy; z čehož plyne

Za čtvrté: že věda naprosto nesmí zanedbávat subjektivní potřeby, požítky atd. a subjektivní hodnotu, která má v nich svůj základ, ale že musí hledat kořeny pro vysvětlování hospodářských věcí právě v nich. Ekonomie, která nevytvoří teorii subjektivní hodnoty, je postavena na písku.“ (S. 75.)

13.

Rozpor v koncepci E. Böhm-Bawerka

Pokud by ale osobní spotřeba určitého statku, která přináší požitek či slast (Lust), byla současně v některých případech produktivní, tj. přinášela budoucí příjem jako investiční statek, byla by současně statkem „nižšího řádu“ i „vyššího řádu“. Připomeňme, že s touto možností produktivní spotřeby Böhm-Bawerk nepočítá. Museli bychom tak dát tomuto statku dvojí ocenění:

- Jednak jako statku, který přináší „určitý stupeň slasti“.
- Jednak jako statku, který zprostředkuje získání budoucích statků určených k osobní spotřebě. Protože však část těchto statků by měla rovněž produktivní užití, „utíkal“ by nám horizont, od kterého bychom odvozovali hodnotu současných statků, do nekonečna. Nejedná se jen o nějaký okrajový problém, ale o problém zásadní povahy...

(Tady začínají skutečné problémy ekonomické teorie.)

14.

Vliv (osobní) spotřeby na budoucí příjem je fenomén, který, při pozornějším pohledu na věc, vnáší do jakéhokoli systému ekonomické teorie vztahující cílovost ekonomických procesů k užítku neřešitelný rozpor. Pokud předpokládáme, že individuum vztahuje veškeré své jednání k dosahování užítku (maximalizaci slastí a minimalizaci strastí) a pokud i připustíme možnost „oddiskontovat“ budoucí prožitky, vzniká otázka, jak ocenit budoucí příjem ze spotřeby, při které jsou současně dosahovány prožitky. Tento rozpor je v rámci teorie užítku neřešitelný.

15.

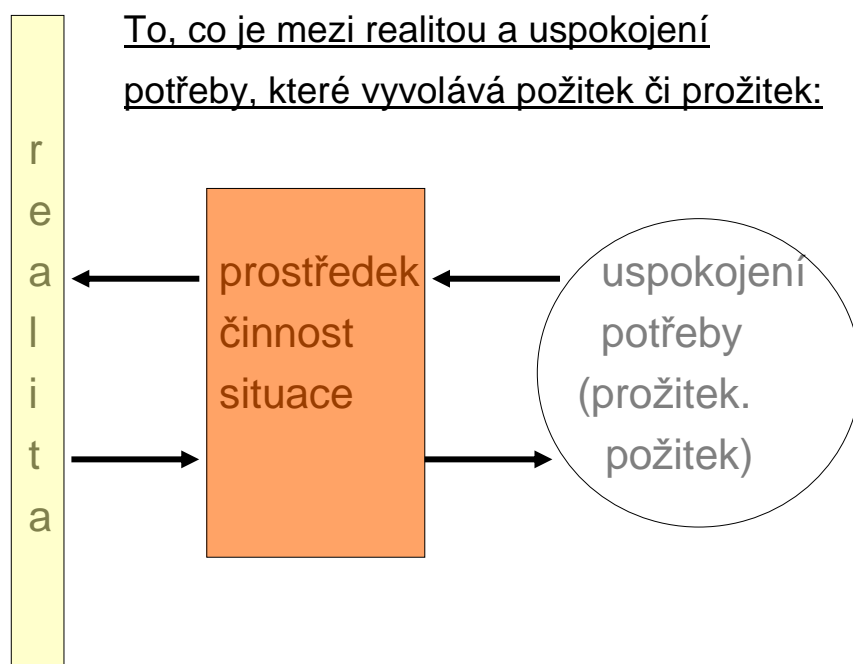
Řešení rozporu koncept ekonomie produktivní spotřeby, lze najít již u M. Fridmena v jeho Teorii spotřební funkce:

Domácnosti využívají současné příjmy k vytváření a provozování svých aktiv (svého majetkového portfolia), které se sestávají z fyzických i finančních aktiv, z lidského i nikoli-lidského kapitálu, přitom tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu.

(Zásadní. Proto náš seminář má v názvu „ekonomie produktivní spotřeby“. Klíčové: Prožitkový mechanismus není cílotvorný, ale rozhodovací. Tj. nám se jen „zdá“, že cílem je maximalizace požítků, „ve skutečnosti“ naše schopnost požítka vzniká v interakci s prostředím, vyvíjí se a je podřízena tomu, co přibližně – a z hlediska historického vývoje – stále více odpovídá produktivnímu charakteru spotřeby.)

(A jak to tedy je? – Viz dále.)

16.

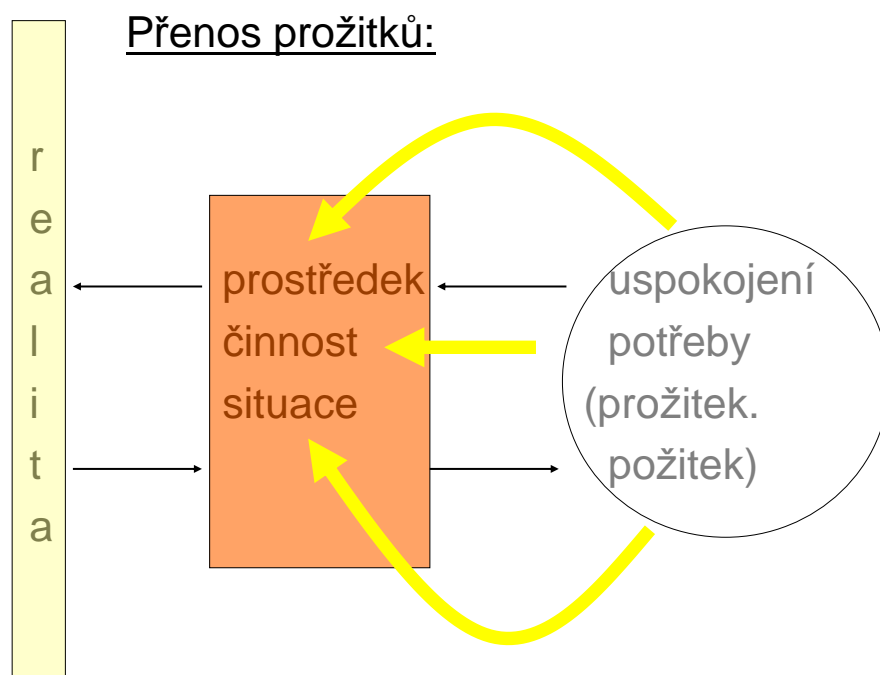
17.

K předcházejícímu obrázku:

1. Na realitu působíme, abychom uspokojili své potřeby.
2. K působení na realitu:
 - používáme určité prostředky,
 - vykonáváme určité činnosti,
 - dostáváme se do určitých situací.
3. Uspokojením potřeby dosahujeme určitý požitek či prožitek (je spojeno s určitou emocí).

(Odkud se tyto emoce vzaly a jak se vyvíjejí?)

18.

19.

Prožitky oceňujeme (tj. prožíváme):

1. Získání či nabytí (vlastnictví) prostředků, kterými vykonáváme činnosti.
2. Vlastní výkon činností.
3. Situace, v nichž se ocitáme, kterým se vyhýbáme či do kterých se dostáváme.

...a tak z původních prožitků bezprostředně spojených s uspokojením potřeby vznikají nové.

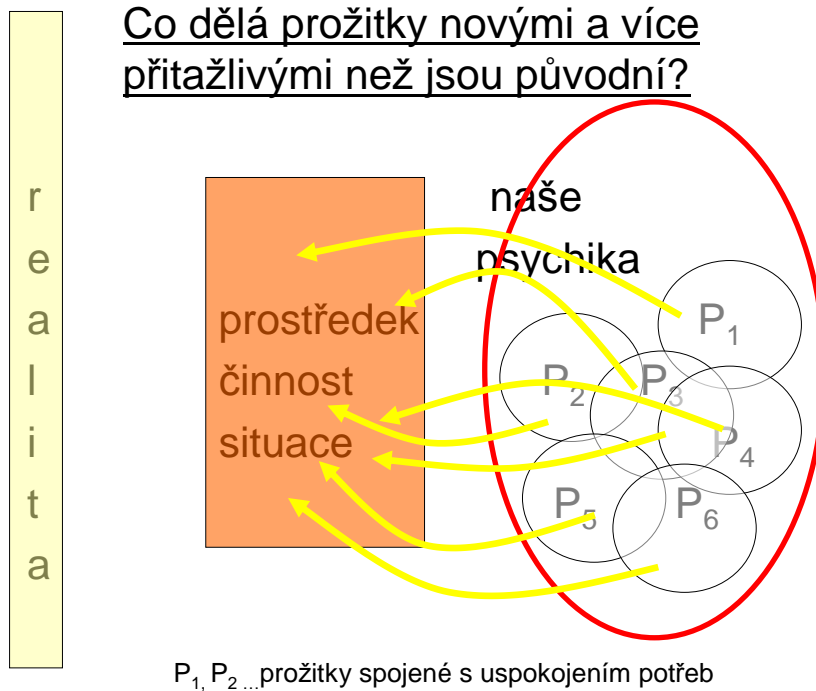
20.

Fixace nových potřeb

Těmito novými prožitky (emocemi) jsou fixovány nové potřeby, kdy potřebou se stává:

- Vlastnění či získání určitého prostředku (rybářský prut, peníze, auto, kabelka...).
- Výkon určité činnosti (lov ryb, vychovávání dětí, dokonce i práce).
- Ocitnutí se v určité situaci (být doma, v bezpečí, mezi přáteli, ve významné pozici).

21.

23.

Syntéza přenesených prožitků

Jeden a tentýž prostředek činnosti...

Jedna a tatáž činnost...

Jedna a tatáž situace...

...současně podmiňují uspokojení velkého množství potřeb (Bivoj a kanec – maso a Libuše).

Nejenže se prožitky z uspokojení potřeb přenášejí na zprostředkování, ale dochází k syntéze prožitků a vzniku nových. To je klíč k pochopení toho, jak vznikají naše emoce.

(A odpověď na to, jak poznávat svět ve změně či pohybu.)

24.

- Jak se z lidské schopnosti přenosu a syntézy prožitků rodí potřeba vztažení výkonu činností, vlastnění prostředků, ocitání se v situacích (přesahu stávajícího) k něčemu, co dává všemu smyslu, co nás přesahuje apod.?

- Jak to souvisí s hledáním smyslu života a existenciálním problémem „dvou strachů“ (tj. „obyčejného“ strachu, že zemřeme, a toho horšího strachu, tj. existenciálního, že během života nenajdeme nic, za co by stálo zato zemřít).

25.

Existenciální problém „dvou strachů“:

(J. P. Sartre)

Každý člověk má „obyčejný“ (méně strašný) strach, totiž, že zemře. A pak má ten existenciální („strašný strach“), totiž že během svého života nenajde nic, za co by stálo zemřít.

Jedná se o problém smyslu života.

(Může k tomuto problému obecná ekonomická teorie něco „rozumného“ říci?)

26.

Jaký názor na to má T. Sedláček v knize

Ekonomie dobra a zla

„Jedinec dělá to, co chce dělat. - Tímto způsobem je možné pokoušet se ekonomicky vysvětlit lásku matky k dítěti a říci, že matka má užitek z milování dítěte. A cokoli pro dítě obětuje, protože tím maximalizuje svůj užitek – proto například kojí, protože z toho má užitek.“ (201)

Tímto zahrnutím všeho pod termín užitek se i z Jana Husa nebo sv. Františka stává sobecký maximalizátor vlastního (byť posmrtného) užítku. (201)

(Tj. našli smysl...)

27.

Vše, co se opakuje, přináší méně a méně intenzivní prožitek. Proto se postupně rodí potřeba (spojená s komplexem prožitků) vztáhnout:

- to, co chceme mít, resp. vlastnit,
 - činnosti, které chceme vykonávat,
 - situace, v nichž se chceme nacházet,
- k něčemu, co všemu dává smysl.

Z fenoménu „přenosu zpět“ (na zprostředkování) se rodí fenomén „vztažení dopředu“ (k přesahu). K tomu, co dává smysl našemu bytí a žití.

28.

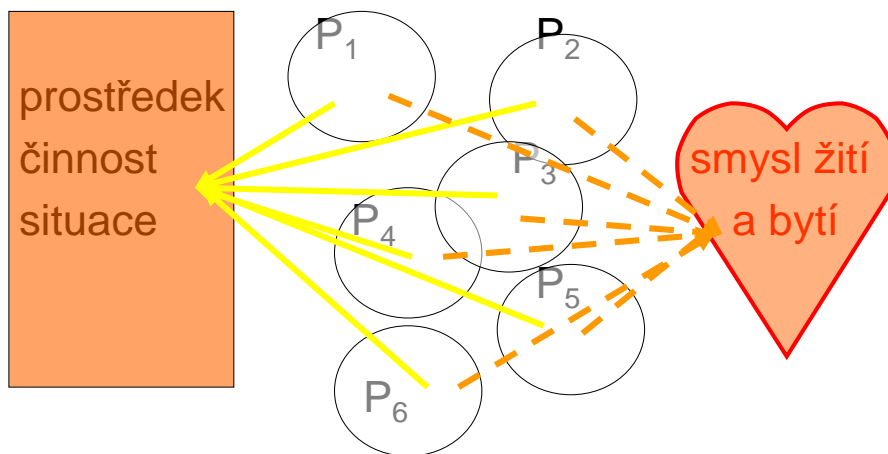
V čem je problém?

Existenciální rozpolcenost, odcizení – to, co dává smysl, se může obracet proti nám. Prožíváme krizi dosavadního vztažení. Teorie umí přesně popsat, jak a proč k tomu dochází. V kontextu výše uvedeného:

- Zklamání z lásky věnované dítěti (či komukoli jinému).
- Zklamání z institucionální podoby víry (a hledání vyššího smyslu). **(To je cesta až na hranici...)**
- Zklamání ze smyslu práce.
- Zklamání ze služby něčemu či někomu.

29.

Zpřítomňování prožitého →
a vztahování se k budoucímu - - - →
(smyslu)

30.

K čemu dochází v naší psychice:

1. Naše paměť (která se netýká jen racionálních prvků) a představivost (viz Vrchní prchni) nám umožňuje zpřítomňovat prožité.
2. To nám umožňuje intenzivněji prožívat výkon činností, získávání prostředků, ocitání se v situacích.
3. Intenzitu prožitků dále zvyšuje vztažení toho, co děláme, co nabýváme, v jaké situaci se nacházíme, k budoucímu.
4. Přesah k budoucímu spojujeme se smyslem bytí a žití.